

Beheer Rijkscollectie 2000-2005

Verslag van bevindingen

Collecties

Beheer Rijkscollectie 2000-2005

Verslag van bevindingen

Erfgoedinspectie / Collecties

juli 2006

Inhoudsopgave

Inleiding 5

1 De rijkscollectie: eigendom en verantwoordelijkheid 7

1.1 Verwarrende terminologie 7

1.2 Het inspectieveld 9

Uitbreiding na 2000 10

1.3 Universitaire en andere collecties in rijksbezit 13

2 De rijkscollectie: verwerven en afstoten 15

2.1 Actieve en passieve verwerving van museale voorwerpen 16

Herkomstonderzoek 17

2.2 Selecteren en afstoten 18

Collectieoverdracht 22

Opbrengsten uit verkoop 23

2.3 Vermissingen 24

2.4 Bruiklenen 25

3 De staat van de collectie van de Staat 27

3.1 Behoud van de collectie 27

3.2 Het Deltaplan en daarna 29

3.3 Collectieplan 31

3.4 Depots 32

Inrichting depots 33

Open depots 33

4 Beheer van de rijkscollectie: bedreigingen, kwaliteitszorg en normen 35

4.1 Huidige tendens 35

4.2 Temperatuur en luchtvochtigheid 35

Monitoren van het museale klimaat 36

4.3 Licht 37

4.4 Trillingen 38

4.5 Stof 38

4.6 Restauraties 38

4.7 Kwaliteitszorg 39

4.8 (Vaste) normen 40

4.9 Belang van deskundig monitoren 41

- 5 Registratie van de rijkscollectie 43
 - 5.1 Up-to-date maken en houden 43
 - 5.2 Wetenschappelijke bestandscatalogi 44
 - 5.3 Geautomatiseerde registratiesystemen, thesauri en het world wide web 46
 - 5.4 Wetenschappelijke netwerken 47

- 6 Risicobeheer van de rijkscollectie 49
 - 6.1 Risicobeheer sinds het jaar 2000 49
 - 6.2 Verzekeringen 50
 - 6.3 Onderzoeken 51
 - 6.4 Inspectie van de calamiteitenplannen 51
 - 6.5 Initiatieven 'uit het veld' 52
 - 6.6 Beveiliging van de buitenschil van musea 53
 - 6.7 Integriteitbeleid 53
 - 6.8 (Internationale) databases van gestolen museale voorwerpen 53

Aanbevelingen 55

Geraadpleegde literatuur 57

Bijlagen

1. Collectieplannen 60
2. Gegevens rijksmusea ten tijde van verzelfstandiging 62
3. Meest actuele gegevens verzelfstandigde rijksmusea 63

Inleiding

“Niet alles is een meesterwerk. Om lekker te kunnen eten in een restaurant heb je niet alleen tafels, stoelen en een wijnkoeler nodig, maar ook asbakken en een paraplustandaard. En zo is het ook met de collectie [...]”.

Rudi Fuchs in *Een collectie is ook maar een mens*.¹

Voor de tweede maal publiceert de Inspectie Cultuurbezit, sinds januari 2006 Erfgoedinspectie / Collecties (hierna aangeduid met: de Inspectie), een overzicht van haar bevindingen bij de uitvoering van haar belangrijkste opdracht: het bewaken van het behoud en beheer van collecties die rijkseigendom zijn of aan de zorg van het rijk zijn toevertrouwd. Het geheel van deze collecties wordt hierna aangeduid als de rijkscollectie. De voorwerpen in deze collectie variëren van vliegtuigen en tanks tot bananenvliegjes en bidprentjes, van schilderijen van Rembrandt en Van Gogh tot melkbussen en microscopen. En ergens in de grote rijkscollectie bevinden zich ook ongetwijfeld de door Fuchs genoemde asbakken en die paraplustandaard.

De rijkscollectie wordt beheerd door de rijksmuseuminstellingen die in de periode 1994-1995 zijn verzelfstandigd, door het Instituut Collectie Nederland (ICN) en door instellingen die nadien als beheerders van een deel van de rijkscollectie zijn aangewezen. Laatstgenoemde instellingen zijn vooral musea van andere departementen dan het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Een apart onderdeel vormen voormalige rijksmuseuminstellingen die tegenwoordig staan ingeschreven bij het ICN, maar nog als afzonderlijke eenheden herkenbaar zijn. Soms worden deze door andere overheden of musea beheerd.

Lang heeft Nederland prat kunnen gaan op het uitstekende beheer van zijn rijkscollectie. De verworvenheden van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud (Deltaplan), ontstaan in dezelfde periode als waarin de musea verzelfstandigden en de Inspectie Cultuurbezit werd opgericht, hebben ongeveer tien jaar lang stand gehouden (1992-2001). Maar het tij is gekeerd. De subsidiëring door de overheid stagneert en loopt zelfs terug, inkomsten verminderen door dalende bezoekersaantallen en de museumorganisaties reorganiseren zich om de bezoekersaantallen omhoog te stuwen. Door deze recente ontwikkelingen in museum Nederland kampt vooral het collectiebeheer met een vermindering van financiële middelen, teruglopende mankracht en afnemende aandacht van de museumleiding.

Uit beleidsplannen en jaarverslagen van de musea spreekt een verminderde aandacht voor datgene waar zij hun bestaansrecht aan danken, namelijk hun collectie. Recente nota's

¹ *Een collectie is ook maar een mens*, Edy de Wilde, Jean Leering, Rudi Fuchs, Jan Debbaut over verzamelen, Stedelijk Van Abbemuseum Eindhoven, NAI Uitgevers, Rotterdam, 1999.

van de staatssecretaris voor Cultuur, zoals *Bewaren om teweeg te brengen* vallen daarentegen op door de nadruk die zij daarin legt op het belang van die collectie als middel om de sociale cohesie en cultuurparticipatie te verbeteren.² Ook benadrukt zij het belang van collectiemobiliteit. De wens tot behoud van de collectie als autonoom gegeven komt nauwelijks aan de orde. Ook niet in de recente notitie *De toekomst van het collectief geheugen* (2006) van de Vereniging van Rijksgesubsidieerde Musea.

In het hierna volgende geeft de Inspectie de huidige stand van zaken weer voor wat betreft het behoud en beheer van de rijkscollectie, met een toelichting op wat die rijkscollectie nu eigenlijk behelst.

Charlotte E. van Rappard-Boon
Hoofdinspecteur Erfgoedinspectie / Collecties

² *Bewaren om teweeg te brengen, museale strategie*, Ministerie van OCW, aangeboden aan de Tweede Kamer op 2 december 2005, DCE/05/52371.

De rijkscollectie: eigendom en verantwoordelijkheid

1.1 Verwarrende terminologie

Over de term 'rijkscollectie', die de laatste tijd meer en meer gebruikt wordt in notities van de overheid, bestaat bij schrijvers en lezers veel onduidelijkheid. Hetzelfde kan gezegd worden over de term 'Collectie Nederland', ook al zo geliefd in museaal overheidsproza.

Algemeen wordt aangenomen dat de rijkscollectie de collectie is die door de verzelfstandigde rijksmusea, ressorterend onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en het Instituut Collectie Nederland (ICN) wordt beheerd. Dit is echter niet het geval. Sommige musea die ook rijkscollecties beheren, ressorteren onder andere departementen. Het Tropenmuseum wordt bijvoorbeeld door het Ministerie van Buitenlandse Zaken gesubsidieerd en Kasteel Groeneveld door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Ook beheert een aantal verzelfstandigde musea collecties, die weliswaar aan de zorg van het rijk zijn toevertrouwd, maar niet zijn eigendom zijn. Zo kan een stichting, particulier of kerkelijke instelling eigenaar zijn van een voorwerp dat tot de rijkscollectie wordt gerekend, omdat dat voorwerp wordt beheerd door een verzelfstandigd rijksmuseum waaraan het in bruikleen is gegeven. Het rijk is dan geen eigenaar, maar wel verantwoordelijk voor dat voorwerp. Denk hierbij aan de collecties van het Van Gogh Museum, het Nederlands Scheepvaartmuseum en Museum Catharijneconvent. Eigendom en verantwoordelijkheid lopen dus op een verwarrende manier door elkaar.

Ook de term Collectie Nederland is door de jaren heen verschillend uitgelegd. Aanvankelijk doelde men met deze term op de rijkscollectie die zich buiten de verzelfstandigde rijksmusea bevindt. Deze collectie werd beheerd door de Dienst voor 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen die later de Dienst Verspreide Rijkscollecties en vervolgens de Rijksdienst Beeldende Kunst werd. In 1997 werd het beheer van dit deel van de rijkscollectie overgedragen aan het uit de Rijksdienst Beeldende Kunst voortgekomen ICN.

In de museumnota *Kiezen voor Kwaliteit* (1990) gaf minister d'Ancona als volgt invulling aan de term Collectie Nederland: het "totaal van de in Nederland aanwezige collecties". In de cultuurnota voor de periode 1997-2000 stelde staatssecretaris Nuis: "Sinds de introductie van de term Collectie Nederland is dit begrip in museaal Nederland niet meer weg te denken. De gedachte dat instellingen bij hun aankoop- en collectiebeleid niet alleen uitgaan van wat interessant is voor henzelf, maar daarbij ook betrekken wat elders in Nederland al aanwezig is en waar zich lacunes bevinden, heeft in brede kring bijval gevonden". Hieruit kan worden afgeleid dat met de term Collectie Nederland in de periode 1996-2000 het totaal van de collecties van alle Nederlandse musea wordt bedoeld, ongeacht hun juridische eigendomssituatie. Het beheer van deze collecties, die

eigendom zijn van verschillende overheden (rijk, provincie en gemeente) en particulieren, is in veler handen.

In de beleidsbrief *Meer dan de Som* (2003) breidt staatssecretaris Van der Laan het begrip onder de noemer Digitale Collectie Nederland uit tot het hele Nederlandse erfgoed, waarbij zij “musea, archieven en (wetenschappelijke) bibliotheken” noemt.

Over de eigendomssituatie van museale voorwerpen en de verantwoordelijkheid voor die voorwerpen constateert de Inspectie het volgende:

- Het is nog steeds onduidelijk voor welke voorwerpen het rijk door eigendom, bruikleencontracten, beheersovereenkomsten en subsidieregelingen verantwoordelijk is.

Inmiddels is mede door inspanningen in het kader van het Deltaplan duidelijkheid verkregen over de eigendomssituatie van voorwerpen die zijn verworven vóór de verzelfstandiging van de rijksmusea die onder de Directie Cultureel Erfgoed (DCE) ressorteren. Over de eigendomssituatie van voorwerpen, verworven na de verzelfstandiging van deze musea bestaat echter nog steeds geen duidelijkheid.

- Langzamerhand begint de overdracht van collectieonderdelen die al geruime tijd bij een ander museum dan de eigenaar in bruikleen zijn, op gang te komen. Ook gebeurt dit met voorwerpen die niet (meer) in de verzameling van een museum passen. Deze gunstige ontwikkeling zou door de overheid bevorderd moeten worden.

Het rijk heeft echter nooit duidelijke regels en richtlijnen over het heikele onderwerp afstoting vastgesteld. Evenmin heeft het de richtlijnen van de Nederlandse Museumvereniging (NMV), toetssteen voor de musea en de Inspectie, over afstoting bindend verklaard. Alleen op basis van een recent en gedegen collectieplan kunnen musea voorwerpen verwerven, afstoten en overdragen. Als zij daar niet over beschikken, zouden zij in ieder geval niet tot afstoten mogen overgaan.

1.2 Het inspectieveld

In 1997 publiceerde de Inspectie het rapport *Rijk en divers* over de omvang van de rijkscollectie en de eventueel daarbij behorende rijksverantwoordelijkheid.³ De conclusie van dit rapport was dat het op een historisch toeval berustte dat de musea waar de Inspectie op dat moment toezicht op hield, de in de jaren 1994-1995 verzelfstandigde rijksmusea waren die ressorteerden onder de DCE. Het betrof de volgende verzelfstandigde rijksmuseale instellingen:

- De Ruïne van Brederode, Santpoort
- De Ruïne van Teylingen, Voorhout
- Het Rijksmuseum, Amsterdam
- Kasteel Radboud, Medemblik
- Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis, Den Haag
- Kröller-Müller Museum, Otterlo
- Museum Boerhaave, Leiden
- Museum Catharijneconvent, Utrecht
- Museum de Gevangenpoort, Den Haag
- Museum Meermanno, Den Haag
- Museum Mesdag, Den Haag
- Museum Slot Loevestein, Poederroijen
- Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, Leiden
- Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam
- Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn
- Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag
- Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden
- Rijksmuseum Het Zuiderzeemuseum, Enkhuizen
- Rijksmuseum Muiderslot, Muiden
- Rijksmuseum Twenthe, Enschede
- Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
- Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden
- Van Gogh Museum, Amsterdam.

³ In opdracht van de Inspectie Cultuurbezit verrichtte mw. A. Baving onderzoek naar de (mogelijke) uitbreiding van de inspectietaak naar andere dan de ex-rijksmuseale instellingen. Dit onderzoek resulteerde in het rapport *Rijk en divers. Verslag van een onderzoek naar de rijkscollecties van de verschillende ministeries*, Inspectie Cultuurbezit, Ministerie van OCenW, februari 1997 (herziene versie).

Later zijn hier de volgende instellingen aan toegevoegd:

- Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem (verzelfstandigd in 1991)
- Museum Huis Doorn, Doorn
- Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam
- Nederlandse Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie, Lelystad
- Rijksakademie van Beeldende Kunsten, Amsterdam.

En vervolgens werden de instellingen en collecties toegevoegd die tegenwoordig bij het ICN staan ingeschreven, maar nog als afzonderlijke eenheden herkenbaar zijn:

- Collectie Bilderbeek-Lamaison in het Dordrechts Museum, Dordrecht
- Collectie Kam in Museum het Valkhof (voorheen Provinciaal Museum Kam), Nijmegen
- Jachthuis Sint Hubertus, Hoenderloo
- Museum Lambert van Meerten, Delft
- Schotse Huizen, Veere.

Uitbreiding na 2000

De Algemene Rekenkamer pleitte in haar rapport *De museale collecties van het rijk* voor uniform toezicht op de rijkscollectie.⁴ Hiervoor achtte de Rekenkamer twee zaken noodzakelijk: een nieuwe regeling die naast de Wet op de verzelfstandiging van de rijksmusea het toezicht op de overige musea zou regelen en een overzicht van de museale instellingen die onder dit toezicht zouden moeten vallen.

De Algemene Rekenkamer deed onder andere twee aanbevelingen over het aantal te inspecteren instellingen:

“De staatssecretaris van OCenW zou de Inspectie Cultuurbezit moeten opdragen om alle instellingen met rijkscollecties waarvoor hij verantwoordelijk is in haar inspectieprogramma op te nemen.

De staatssecretaris van OCenW zou het initiatief moeten nemen om met de Ministeries van Financiën, Defensie en LNV te komen tot een gelijk toezicht op alle rijkscollecties, met dezelfde normen en registratiemethoden, zodat periodiek een totaalbeeld kan worden gegeven van het beheer en behoud. Alleen dan kunnen problemen op tijd worden gesignaleerd en kan worden voorkomen dat er opnieuw achterstanden ontstaan.”

⁴ Algemene Rekenkamer, *De museale collecties van het rijk*, 2000, Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 27 470, nrs. 1-2, pp. 21-23.

In zijn antwoord aan de Algemene Rekenkamer (zie p. 23 van het rapport) gaf de toenmalige staatssecretaris van Cultuur namens de minister van OCenW aan dat hij in beginsel bereid was de Inspectie op te dragen de rijkscollecties van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) en het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie (NISA) in haar inspectieprogramma op te nemen. Verder zegde hij toe, op grond van zijn generale verantwoordelijkheid voor het museale erfgoed, in overleg te zullen treden met zijn collega's van Financiën, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Defensie over de musea die niet direct onder zijn beheer vallen. Het overleg zou betrekking hebben op de wijze waarop zijn collega's met de problematiek om willen gaan en op de rol die het ministerie van OCW en de Inspectie daarbij kunnen vervullen.

In 2003 zouden de musea die ressorteren onder andere cultuurdirecties dan die van OCW aan het werkterrein van de Inspectie worden toegevoegd. Dit is vastgelegd in de Voorjaarsnota 2001 over de extra bestedingen (d.d. 31 oktober 2001). Hieraan heeft het departement tot nu toe geen uitvoering gegeven. Wel is de Inspectie in 2004 begonnen met de inspectie van die musea waarmee de laatste jaren al informele afspraken waren gemaakt. Als het plan van aanpak van de DCE in het Secretaris Generaal-beraad besproken is en er tussen de staatssecretaris en de betrokken departementen formele schriftelijke afspraken zijn gemaakt, volgen de resterende musea.

Vooruitlopend op die formele afspraken worden de volgende instellingen geïnspecteerd:

- Geld- en Bankmuseum in Utrecht, waarin de collectie van het Muntmuseum in Utrecht, de Collectie Nederlandsche Bank in Amsterdam (Ministerie van Financiën) en het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (Directie Cultureel Erfgoed, OCW) opgenomen zijn
- Kasteel Groeneveld, Baarn (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit)
- Koninklijk Militair-Historisch Museum (Legermuseum), Delft (Ministerie van Defensie)
- Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek, Arnhem (Ministerie van Defensie)
- Marinemuseum, Den Helder (Ministerie van Defensie)
- Militaire Luchtvaart Museum, Soesterberg (Ministerie van Defensie)
- Mariniersmuseum, Rotterdam (Ministerie van Defensie)
- Tropenmuseum, Amsterdam (Ministerie van Buitenlandse Zaken).

Binnenkort zal de volgende instelling aan het inspectieveld toegevoegd worden:

- Belasting & Douane Museum, Rotterdam (Ministerie van Financiën).

Er moeten nog beslissingen genomen worden over de status van de collecties van de hierna volgende instellingen. Het is nog niet duidelijk of deze instellingen rijkscollecties beheren, of collecties waarvan de zorg aan de Staat is toevertrouwd.

- Filmmuseum, Amsterdam (Directie Kunsten OCW)
- Gevangenis museum, Veenhuizen (Ministerie van Justitie)
- Letterkundig Museum, Den Haag (Directie Kunsten OCW)
- Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum (Directie Kunsten OCW)
- Nederlands Politie museum, Apeldoorn (Ministerie van Justitie)
- Theater Instituut Nederland, Amsterdam (Directie Kunsten OCW).

Onlangs heeft de staatssecretaris in haar nota *Bewaren om teweeg te brengen* over museale strategie aangegeven dat ook de collecties van de vier musea die voor 100% door OCW gesubsidieerd worden (Afrika Museum, Princessehof, Teylers Museum en het Joods Historisch Museum) in de nabije toekomst door de Inspectie geïnspecteerd zullen worden.⁵

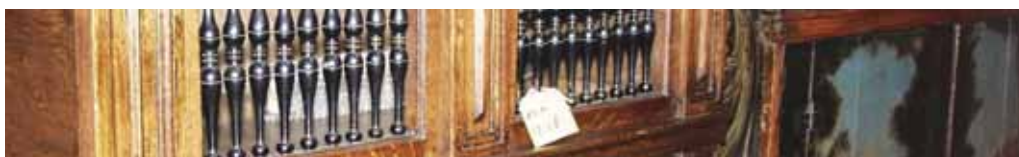
Een en ander zal voor de andere departementen betekenen dat hun museale collecties op het basispeil van het Deltaplan gebracht moeten worden. Het Ministerie van Financiën is hier voor het Muntmuseum, dat onderdeel vormt van het Geld- en Bankmuseum, al aan begonnen. Het Legermuseum voltooide in 2004 het registratiegedeelte van zijn eigen 'Deltaplan'.

Vergeleken met de rijksmusea die in de jaren '90 verzelfstandigd zijn, laten de musea die niet onder OCW ressorteren op het gebied van collectiebeheer en -behoud een bijzonder geschakeerd beeld zien. Zo is het Legermuseum het enige museum in Nederland dat voor zijn hele bedrijfsvoering is gecertificeerd, maar zijn depotomstandigheden zijn abominabel. En Museum Bronbeek heeft sinds kort een depot dat binnen Nederland tot de *state of the art* gerekend mag worden, maar kampt in het mooie, klassieke Tehuis met moeilijke klimaatomstandigheden.

Alleen voor de verzelfstandigde musea die ressorteren onder OCW ligt de inspectiefrequentie in het inspectiereglement vast. Zij worden eenmaal per jaar met of zonder steekproef geïnspecteerd. Voor alle andere musea zal de Inspectie de frequentie in

⁵ Zie noot 2.

overleg met de eigenaar en de instelling vaststellen op basis van een beheersovereenkomst of vergelijkbaar document. Hierbij zal rekening gehouden moeten worden met de capaciteit van de Inspectie én haar taakstelling. Dit zal in de praktijk betekenen dat niet ieder museum van de andere departementen jaarlijks geïnspecteerd wordt.

Inmiddels gebruikt de Inspectie de door haar ontwikkelde inspectiemethode ook bij enkele verzelfstandigde gemeentelijke musea. De inspectie van deze instellingen wordt geleidelijk overgedragen aan de provinciale museumconsulenten, die volgens dezelfde methode zullen werken.

Samenvattend zal het toezicht van de Inspectie zich in de nabije toekomst over vier soorten collecties uitstrekken:

- Rijkseigendom bij een verzelfstandigd rijksmuseum met beheersovereenkomst
- Rijkseigendom bij een museum zonder beheersovereenkomst
- Eigendom van een stichting in bruikleen aan de Staat met een beheersovereenkomst
- Eigendom van een stichting, waarbij het collectiebeheer voor 100% door de Staat wordt gesubsidieerd.

1.3 Universitaire en andere collecties in rijksbezit

De Inspectie kan geen goed beeld hebben van de stand van zaken van de volledige rijkscollectie, zolang zij niet alle collecties in rijksbezit inspecteert. Wel signaleert zij situaties die aanleiding tot bezorgdheid geven. Dit geldt bijvoorbeeld voor de stand van zaken van de collecties van verzelfstandigde instellingen en rijksdiensten die in de afgelopen jaren Zelfstandige Bestuursorganen (ZBO's) zijn geworden. De meeste van deze ZBO's hebben onbekommerd hun collectie 'meegenomen' in hun nieuwe juridische structuur alsof het bureau-inventaris was. Het is de vraag of deze handelwijze juist is geweest en of het rijk zich niet, net als bij de 23 in 1994 en 1995 verzelfstandigde musea, het eigendomsrecht op deze collecties expliciet had moeten voorbehouden. Op dit moment is deze kwestie des te meer prangend, omdat een aantal van deze collecties wordt beheerd door instellingen die in financiële moeilijkheden verkeren. De collectie van de Dienst voor het IJkwezen, die beheerd werd door het Technisch Museum in Delft, is door een te zware beheerslast al verdeeld over een groot aantal musea en deels geveild. Er bestaat ook reden

voor bezorgdheid over de collectie van de PTT. Deze wordt nu wat betreft het bedrijfsgedeelte beheerd door het Museum voor Communicatie en is wat het kunstdeel betreft een statisch geheel zonder conservator.

Minister Brinkman kon bij de behandeling in de Tweede Kamer van de Wet tot behoud van cultuurbezit nog zeggen dat voorwerpen en collecties in rijksbezit, zoals de universitaire collecties, niet onder de bescherming van de wet vielen. Ze waren immers al beschermd, omdat ze rijkseigendom waren. Vijftien jaar later was deze kennis bij het schrijven van het rapport *Om het academisch erfgoed* (1996) blijkbaar al zo ver weggezakt dat alle collecties hierin worden beschreven als eigendom van de inmiddels verzelfstandigde universiteiten. Daar leiden zij nu een steeds zorgelijker bestaan. Iedere keer als er een vakgroep wordt opgeheven, faculteiten verhuizen of wordt bezuinigd op personeel worden de universitaire collecties als eerste bedreigd. Het beheer van het grootste deel van deze collecties behoort immers niet tot de primaire taak van de academische gemeenschap. De zogenaamde Nuis-miljoenen en de Stichting Academisch Erfgoed hebben tot op heden onvoldoende adequate bescherming van deze collecties kunnen waarborgen. Versterking van de positie van deze Stichting binnen het academische milieu zou het tij kunnen keren. Zij zou bijvoorbeeld kunnen fungeren als een universitaire Raad voor Cultuur. Ook acht de Inspectie de aanstelling van een centrale erfgoeddirecteur of -conservator per universiteit noodzakelijk voor het behoud van dit belangrijke deel van ons wetenschappelijk erfgoed.

De moeilijke kwestie van het behoud van het universitaire erfgoed krijgt internationaal veel aandacht. Zo werden in september 2004 de bijgestelde aanbevelingen over het beheer van het universitaire erfgoed in de Raad van Europa aangenomen (CDESR 2004 8 prov). Deze aanbevelingen gaan onder andere uit van een door de overheid en de universiteitsbesturen vastgesteld beleid voor het universitaire erfgoed. Voor zover de Inspectie bekend is, is hier door de Nederlandse overheid en universiteiten niets mee gedaan.

Als men de jaarverslagen van de rijksmuseum leest en de jaarlijkse opgaven over museale aanwinsten daarnaast legt, groeit de rijkscollectie gemiddeld met ongeveer 0,2% per jaar. Dit is evident in tegenspraak met het beeld van ongebreidelde groei dat zo dikwijls wordt geschetst. Musea worden steeds kieskeuriger bij hun aankopen en acceptatie van schenkingen en legaten. Hierbij moet worden opgemerkt dat de groei van de rijkscollectie door verschillende factoren moeilijk te berekenen is. Bijvoorbeeld doordat in bepaalde musea (Naturalis, Nederlands Architectuurinstituut, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie) veel voorwerpen vanwege de aard van de collectie samen onder één nummer of kavel zitten. In enkele musea is het nog moeilijker om de omvang van de collectie te bepalen, doordat het onderscheid tussen rekwisieten en collectievoorwerpen niet duidelijk is gedefinieerd. Dit doet zich vooral voor bij de openluchtmusea. Daar staan in een museumgebouw voorwerpen waarvan vaak niet duidelijk is of zij wel tot de collectie behoren.

Ook staan de voorwerpen die (rijks)musea elkaar onderling langdurig in bruikleen hebben gegeven vaak in twee administraties geregistreerd. Hierdoor worden zij dubbel geteld, waardoor sprake is van dubbele verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid. Bovendien leidt dubbeltelling tot een vertekening van alle cijfers die betrekking hebben op de rijkscollectie. De volgende casus maakt duidelijk waarom het belangrijk is dat een voorwerp in één administratie vermeld staat en door één beheerder in de gaten wordt gehouden:

Op 10 maart 2005 meldde het Rijksmuseum de vermissing van een schilderij van de hand van Willaerts dat sinds 1964 was uitgeleend aan het Ministerie van Defensie. Daar was het niet meer aangetroffen. De beheerder van het schilderij, het Instituut Collectie Nederland (ICN), meende dat het stuk al in 1991 terug was gegeven aan het Rijksmuseum, dat daarvan echter niets wist. Gelukkig werd al op 16 maart 2005 de locatie van het schilderij gemeld. Het bleek bij overdracht van het ICN aan het Rijksmuseum direct te zijn uitgeleend aan het Mauritshuis. Dit was niet vastgelegd in de administratie.

De Inspectie dringt al jaren aan op het opheffen van de juridische en beheersmatige onduidelijkheid van zeer langdurige bruiklenen tussen rijksmuseum onderling en tussen deze musea en het ICN. De bruiklenen zijn vaak op goede gronden aan een museum gegeven, bijvoorbeeld omdat ze daar veel beter in de collectie passen. Vooral de beslissingsbevoegdheid voor uitlening en restauraties is onduidelijk. De Inspectie pleit ervoor dat dergelijke bruiklenen in de beheersovereenkomst tussen de overheid en de bruikleengever worden geschrapt en ingeschreven worden in de beheersovereenkomst met de bruikleennemer.

2.1 Actieve en passieve verwerving van museale voorwerpen

Vrijwel ieder museum onderbouwt in voorstellen voor het verwerven van objecten, zowel door schenking en legaat als door aankoop, zorgvuldig waarom het vindt dat het object in de collectie past. Weinig musea eisen van de conservator/collectiebeheerder dat hij dit gepaard laat gaan met een onderbouwde berekening van wat het voorwerp in de toekomst aan onderhoud, opslag en beveiliging zal kosten. Van het Joods Historisch Museum in Amsterdam en de Stedelijke musea in Delft is bijvoorbeeld bekend dat zij dit wel doen. De Inspectie is van mening dat een museum deze gegevens in de overweging moet afzetten tegen het aantal keer dat het een voorwerp exposeert in vaste opstellingen, regelmatige tentoonstellingen, etc. Hierbij kan ook de kwetsbaarheid van sommige voorwerpen, vooral als zij geëxposeerd zullen worden, als wegingsfactor worden meegenomen. Te denken valt aan de lichtgevoeligheid van objecten van papier en textiel en de gevoeligheid van sculpturen en andere voorwerpen die buiten staan opgesteld voor het buitenklimaat. Voor dit soort afwegingen is een geactualiseerd collectieplan onontbeerlijk. Van de musea die op dit moment door de Inspectie geïnspecteerd worden, hebben maar enkele een collectieplan dat van na 1998 dateert.

Sinds de verzelfstandiging van de rijksmusea in 1994 en 1995 zijn de directeuren van deze musea gemachtigd om passief (door schenking en legaat) voorwerpen te verwerven ten behoeve van de staat. In het geval van actieve verwerving (door aankoop) bestaat over die machtiging nog steeds onduidelijkheid, net zoals over de uiteindelijke status van de actief verworven voorwerpen. Destijds, bij de voorbereiding van de verzelfstandiging van de musea, is uitgegaan van twee mogelijkheden: of de museale stichting verkrijgt het eigendom, of het voorwerp wordt eigendom van de Staat en in de rijkscollectie opgenomen. Een aantal jaren geleden is in een werkgroep, bestaande uit medewerkers van de Directie Cultureel Erfgoed (DCE), de Vereniging Rijksgesubsidieerde Musea (VRM) en de Inspectie, de vraag aan de orde geweest hoe in beide gevallen formeel gehandeld moet worden. Volgens de DCE ligt het probleem vooral in de aanvaarding van de aan de rijkscollectie toe te voegen voorwerpen door de Staat. De regeling die ten tijde van de verzelfstandiging is ontworpen, bepaalt dat een museum aan het eind van ieder jaar zijn lijst van aanwinsten aan de Inspectie stuurt. Daarbij moet het aangeven welke voorwerpen volgens het museum eigendom van het rijk zijn en daarom tot de rijkscollectie behoren, en welke voorwerpen met een andere eigendomssituatie (vriendenvereniging, stichting) ook aan de beheersovereenkomst zouden moeten worden toegevoegd. Een en ander ter beoordeling van de Inspectie (artikel 2 lid 4 van de Beheersovereenkomst).

Inmiddels zijn tien jaren na de eerste verzelfstandigingen verstreken en nog steeds is er geen duidelijkheid over de status van voorwerpen die aan de rijkscollectie zijn toegevoegd door actieve verwerving. Om praktische redenen is het te overwegen de verzelfstandigde

musea te machtigen om namens de Staat voorwerpen door aankoop te verwerven. Dit is ook voor het aanvaarden van schenkingen en legaten zo geregeld. De Staat heeft dan op voorhand formeel een actief verkregen voorwerp aanvaard. Als vervolgens blijkt dat het niet voldoende kwaliteit bezit om aan de rijkscollectie te worden toegevoegd (wat de Inspectie een uiterst zeldzaam verschijnsel lijkt), wordt het niet in de beheersovereenkomst opgenomen. Eveneens om praktische redenen zou de Staat, zolang zo'n machtiging niet is afgegeven, een voorwerp stilzwijgend kunnen aanvaarden zodra de Inspectie heeft aangegeven dat het een aanwinst voor de rijkscollectie is.

Het buitenland kent naast aankopen met overheidsfondsen, loterijgelden en steun van grote particuliere fondsen ook wetgeving die fiscale voordelen biedt aan particulieren en bedrijven die grote museale aankopen financieel ondersteunen. Zo kent Frankrijk de wet van 1 augustus 2003, die het voor bedrijven aantrekkelijk maakt het patrimonium voor Frankrijk te helpen behouden.⁶ Ook in Nederland bestaan regelingen die schenkingen van voorwerpen of geld fiscaal aantrekkelijk maken voor particulieren en bedrijven. Het ministerie heeft in 2004 een brochure uitgegeven, waarin deze regelingen worden opgesomd en toegelicht.⁷ Gelet op de geringe omvang van de historisch van staatswege verstrekte budgetten voor aankopen zijn dergelijke regelingen erg welkom, zelfs noodzakelijk.

“Soms behoort tot de erfenis een schilderij of een ander voorwerp met een erkend cultuur- of kunsthistorisch belang. Over de verkrijging is dan successierecht verschuldigd. Om het successierecht te kunnen betalen, kunnen mensen die zo'n voorwerp verkrijgen zich genoodzaakt zien het voorwerp te verkopen. Soms brengt het in het buitenland meer op. Om te voorkomen dat het voorwerp door verkoop 'verloren' gaat voor de Nederlandse samenleving, bestaat een regeling dat erfgenamen het voorwerp of een verzameling in eigendom overdragen aan de Staat. Ze krijgen dan kwijtschelding van successierecht voor 120% van de waarde van het overgedragen voorwerp.”

Uit: *Cultureel schenken, nalaten en beleggen, extra fiscale voordelen*, p. 10.

Herkomstonderzoek

De laatste jaren zijn de meeste musea steeds zorgvuldiger geworden in het nagaan van de herkomst (ook wel: provenance) van een voorwerp dat zij actief door koop dan wel passief door een schenking of legaat verwerven. De volkenkundige musea zijn zich er al langer van bewust dat zij geen voorwerpen mogen verwerven die geroofd of illegaal opgegraven zijn,

⁶ Loi no 2003-709 du 1er août 2003, publiée au JO du 2 août sur la fiscalité des dons et sur le mécénat.
⁷ *Cultureel schenken, nalaten en beleggen, extra fiscale voordelen*, ministerie van OCW, augustus 2004.

of in strijd met de ter plaatse geldende wetgeving het land van herkomst hebben verlaten. Toch laat een museum zich een enkele keer door de aantrekkelijkheid van een voorwerp meeslepen en verwerft het zonder zich echt in de herkomst te verdiepen. De commotie die is ontstaan over de wellicht illegaal in Italië opgegraven panoplie die het Rijksmuseum van Oudheden enige jaren geleden heeft verworven op de TEFAF, toont aan hoe zorgvuldig musea moeten zijn bij hun herkomstonderzoek.

Soms zijn musea abrupt geconfronteerd met het feit dat voorwerpen die al lang in hun bezit waren, tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn geroofd van hun Joodse eigenaren. De Nederlandse museumwereld heeft deze laatste kwestie voortvarend aangepakt in het project *Museale verwervingen 1940-1948* van de Nederlandse Museumvereniging, uitgevoerd door de commissie *Museale verwervingen 1940-1948* onder voorzitterschap van prof. Ronald de Leeuw. Deze commissie onderzocht de herkomst van de door Nederlandse musea in de periode 1940-1948 verworven kunstwerken. Niet iedere kwestie die in dat onderzoek aan het licht kwam, is even bevredigend opgelost. Zo is het schilderij *Duinen bij Noordwijk* van Max Liebermann, dat zich sinds 1950 in het Groninger Museum bevindt, nooit teruggegeven aan de door Bureau Herkomst Gezocht achterhaalde erfgenamen. Het museum wil het schilderij wel teruggeven aan de rechthebbenden, maar die hebben onderling ruzie gekregen over de erfenis.⁸

Over het algemeen kan men stellen dat de Nederlandse musea hun verantwoordelijkheid nemen bij het maken van ethische afwegingen in het geval van verkrijging (actief en passief) van voorwerpen. Wel zouden zij de procedures en criteria dienaangaande meer op papier moeten zetten met inachtneming van de code van de International Council of Museums (ICOM-code). Het British Museum in Londen heeft bijvoorbeeld schriftelijk vastgelegd dat het geen voorwerpen koopt waarvan de herkomst na 1972, het jaar van de inwerkingtreding van het UNESCO-verdrag, onduidelijk is en dat het de legale provenance in het land van herkomst nagaat. In Nederland kan een museum de Ethische Commissie van de NMV raadplegen als het twijfelt over de herkomst van een object.

2.2 Selecteren en afstoten

Zoals ieder mens gedurende zijn leven een groeiende hoeveelheid reminiscentierommel meesleept, zo bevatten ook veel musea voorwerpen die daar zijn binnengekomen op gronden die het museum nu niet meer zou onderschrijven. In het verleden werden vaak omvangrijke legaten geaccepteerd om dat ene belangrijke voorwerp te verwerven. Dat daarmee ook voorwerpen van minder belang in een museumcollectie werden opgenomen,

⁸ Zie het rapport van de commissie *Museale Verwervingen 1940-1948* met de gelijknamige titel, drs. E. Muller, Nederlandse Museumvereniging, Amsterdam, december 1999, pp. 116-118 en 168-171.

werd op de koop toe genomen. Om dezelfde reden accepteerde men ook vaak schenkingen en langdurige bruiklenen van particulieren en van historische verenigingen en dergelijke.

Hoewel het fenomeen selectie zich al geruime tijd mag verheugen in grote aandacht van de overheid, constateert de Inspectie dat er nog maar heel weinig succesvolle selectieprogramma's zijn uitgevoerd en afgesloten. Er zijn uitzonderingen. Het Rijksmuseum in Amsterdam bijvoorbeeld bracht begin 2000 zijn Notitie *Selectie* uit, waarin het beschrijft welk procedureel en inhoudelijk beleid ten aanzien van dit onderwerp gevoerd moet worden. Ter voorbereiding op de verhuizing en het uitlenen van voorwerpen uit zijn collectie aan de zogenaamde satellieten is het Rijksmuseum systematisch door zijn hele collectie gegaan. Bruiklenen die in de toekomst niet meer een duidelijke functie kunnen vervullen, heeft het museum teruggegeven en voor andere objecten is een zinvolle bestemming gevonden. Door dit project zijn sedert 2000 enkele honderden voorwerpen uit de collectie een nieuwe (in sommige gevallen vooralsnog tijdelijke) loopbaan begonnen en is een stevige basis gelegd voor verdere ontwikkelingen op dit punt. Ook het Rijksmuseum voor Volkenkunde en Nederlands Openluchtmuseum hebben veel voorwerpen teruggegeven aan bruikleengevers. Bij zo'n selectieproject is het goed om naast het bestaande collectieplan nog eens apart de eigen selectiecriteria te formuleren. De criteria uit het Deltaplan, volgens welke voorwerpen op grond van hun cultuurhistorische waarde in categorie A t/m D (afnemende reeks) worden ingedeeld, kunnen daarbij helpen. Maar deze behoeven dan wel verfijning teneinde beter aan te sluiten bij de eigen waarden van een museum, ontleend aan zijn missie en collectieplan. Zo heeft Naturalis eigen selectiecriteria ontwikkeld, waarbij parameters als representatie, diversiteit, referentie in natura en onderzoekspatronen en -processen een rol spelen.

Belangrijk is dat iedere selectie wordt gezien in het licht van wat er elders in Nederland of de wereld aanwezig is. De Inspectie beveelt de musea waarmee zij over deze materie in gesprek is altijd aan om een externe deskundige aan het selectieproces te laten deelnemen, of om deze het resultaat te laten toetsen. Dit compenseert de bedrijfsblindheid en kalverliefdes die zich gemakkelijk meester maken van conservatoren als zij eigen collecties beoordelen. Bovendien vergeet men vaak dat een museaal voorwerp op verschillende manieren kan worden ingezet, waarbij de context en het verhaal iedere keer verschillen. Een monstrans, door een rijke burger geschonken aan een Goudse kerk, vertelt in het museum in Gouda iets over het mecenaat van de rijke burgerij. Opgesteld in het Goud-, Zilver- en Klokkemuseum in Schoonhoven vertelt diezelfde monstrans iets over de ontwikkeling van de edelsmeedkunst in Nederland, en in het Catharijneconvent over religieuze beleving en rituelen in vroeger tijden. Het verdient aanbeveling om veel meer op deze manier naar voorwerpen te kijken die in een museum op geen enkele manier meer in een presentatievorm passen. Tot nu toe bood een kunstmuseum dergelijke 'overtollige' voorwerpen aan andere kunstmusea aan; een volkenkundig museum aan

andere volkenkundige musea, enzovoort. Het zou goed zijn als men beter over de verschillende betekenislagen van een museaal voorwerp en de daarbij mogelijke narratieve contexten zou nadenken.

De nadruk die de laatste jaren is gelegd op de problematische beheersbaarheid van de Collectie Nederland en de wenselijkheid van afstoting van voorwerpen daaruit, heeft enigszins versluisd wat die Collectie werkelijk is en hoe ingewikkeld het is om daaruit voorwerpen definitief te verwijderen. Ook belemmert die nadruk het zicht op de vele voetangels en klemmen én de hoge kosten die met afstoting gepaard gaan. Het recente project van het Centraal Museum in Utrecht *Uit het depot. Het afstotingsbeleid van het Centraal Museum*, dat door zijn zorgvuldigheid en openheid als voorbeeldig gekenschetst mag worden, toont aan dat opbrengsten en kosten op zijn gunstigst tegen elkaar wegvallen. Bij dit project heeft overigens, gegeven de gebruikte methode, een optimaal aantal voorwerpen een goede bestemming gekregen. Dit zou zwaarder moeten tellen dan financieel gewin.

Een groot deel van de rijkscollectie is als het ware encyclopedisch opgebouwd. Dit deel bestaat uit voorwerpen die geen waarde sui generis hebben. Zij hebben waarde door hun (wetenschappelijk) verband met de collectie waarin zij zich bevinden. De Inspectie duidt zo'n collectie aan als een collectie met archiefwaarde. Het weghalen van elementen vermindert exponentieel de waarde van de hele collectie. Voor de hand liggende voorbeelden zijn de collectie van Naturalis, de fotocollectie van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie en de verzamelingen van het Prentenkabinet van het Rijksmuseum in Amsterdam. Maar ook de kostuumcollectie van het Nederlands Openluchtmuseum, de collectie van de Kanselarij der Nederlandse Orden op het Paleis Het Loo en de ex libris-verzameling van Museum Meermanno doen een encyclopedische opbouw vermoeden. Zinnige selectie beperkt zich in dit soort verzamelingen tot het verwijderen van 'dubbelen'. De daardoor gewonnen depotruimte en eventueel verminderde beheerslasten van de collectie wegen geenszins op tegen de arbeidsintensiviteit en de kosten van het selectieproces.

In dit verband is het interessant te weten hoe groot het deel van de rijkscollectie is waarvoor het proces van herijking en selectie, zoals door staatssecretaris Van der Laan aanbevolen in de nota *Bewaren om teweeg te brengen*, zinvol is.

De Inspectie stelt zich de ideale procedure voor afstoting van voorwerpen uit de rijkscollectie als volgt voor:

- 1 Het museum identificeert aan de hand van zijn eigen actuele collectieplan af te stoten collectieonderdelen of –voorwerpen. Bij voorkeur aan de hand van een aparte selectienota.
- 2 De documentatie van voorwerpen wordt op orde gebracht, herkomst, voorwaarden voor schenking en legaat worden gecontroleerd.
- 3 Het plan van aanpak voor afstoting wordt intern getoetst door collega's en aan de directie voorgelegd.
- 4 Als het om belangrijke voorwerpen gaat, of voorwerpen waarover het museum zelf geen specialistische kennis in huis heeft, wordt een externe deskundige geraadpleegd.
- 5 De stappen die op afstoting van toepassing zijn uit de leidraad van de Nederlandse Museumvereniging (NMV) worden gevolgd.⁹
- 6 Het resultaat van de overdracht en afstoting wordt gemeld aan het Ministerie of de Inspectie. Dit resultaat wordt procedureel getoetst.
- 7 Bij twijfel wordt extern advies en/of oordeel gevraagd. Bij voorwerpen die wellicht van nationaal belang zijn, wordt de commissie Wet tot Behoud van Cultuurbezit geraadpleegd.

Een procedure als deze veronderstelt een goede registratie op objectniveau, een actueel collectieplan (anders kan er niet afgestoten worden) en toetsing door externe experts. Jaarlijks doet de Inspectie dan aan de staatssecretaris opgave van de aanwinsten in de rijkscollectie en van de afstotingen.

Tijdens het eind 1999 door het ICN georganiseerde congres *Grenzen aan de Groei*, dat aan selectie was gewijd, zijn diverse selectieprojecten besproken en van start gegaan. Tot op heden is geen van die selectieprojecten met een openbare rapportage afgerond. Het is opmerkelijk dat het huidige selectieproject van het ICN, waarbij 20.000 voorwerpen uit de rijkscollectie worden verwijderd, plaatsvindt zonder (tot op heden) openbaar gemaakte criteria, zonder toetsing door externen en zonder toezicht. Voor een project dat als voorbeeld voor de Nederlandse musea dient en ook als zodanig in *Bewaren om teweeg te brengen, museale strategie* wordt aangehaald, is dit zelfs treurig.

⁹ Leidraad voor het afstoten van museale objecten, Museumwijzer (2), 2000.

Internationaal lopen de opvattingen over afstoten uiteen. Waar in Frankrijk het afstoten van voorwerpen uit het *patrimoine* ondenkbaar is, lijken Amerikaanse musea van oudsher geen moeite te hebben met het verkopen van belangrijke werken. In Nederland, Engeland en de Scandinavische landen komt de discussie over dit onderwerp langzaam op gang.

Collectieoverdracht

Een onderwerp dat nauw samenhangt met selectie is de overdracht van collectieonderdelen die al lange tijd bij een ander museum in bruikleen zijn. Hier zijn de voorwerpen zelf wel op een functionele plaats beland, maar is de verantwoordelijkheid en eventuele aansprakelijkheid over twee partijen verdeeld. Overdracht van het beheer aan één enkele instelling, belangrijk voor een goed beheer en behoud van de Collectie Nederland, is al enige jaren onderwerp van gesprek maar is helaas nog maar zelden met enig succes in praktijk gebracht. Toch is dit een uitstekende vorm van selectie en collectiemobiliteit. Hierbij doen zich verschillende mogelijkheden voor:

- Overdracht van beheer tussen rijkscollecties en/of musea. Hierbij blijft de Staat eigenaar. Als beide musea het erover eens zijn, is een melding aan de Inspectie voldoende. Zij bevestigt de overdracht (en meldt deze aan de staatssecretaris). Daarmee wordt dan het betreffende collectieonderdeel geschrappt uit de bijlage bij de beheersovereenkomst van het ene museum en toegevoegd aan die van het andere.
- Overdracht van voorwerpen uit de rijkscollectie aan (musea van) andere overheden. Omdat het meestal om een overdracht van museum naar museum gaat, moet hierbij altijd de richtlijn van de Nederlandse Museumvereniging (NMV) in acht worden genomen, waarbij gedegen toetsing plaatsvindt. Als dit niet mogelijk is, kan men beter de langdurige bruikleen voortzetten.
- Overdracht van voorwerpen uit de rijkscollectie aan private museale stichtingen. Hier doet zich een principiële vraag voor. Kan de Staat wel voorwerpen uit de rijkscollectie vervreemden, of moet hier toch eerder worden gesproken van een beheersoverdracht met eventuele ontbindende voorwaarden? Op het congres dat het ICN aan selectie en afstoting wijdde, werd geopperd dat overdracht van dergelijke voorwerpen eigenlijk, naar Engels model, publiekelijk getoetst zou moeten worden. In dit model wordt de voorgenomen overdracht kenbaar gemaakt in een lokale krant en kunnen vrienden en vrijwilligers van het overdragende museum zich over het voornemen uitspreken. In ieder geval moet de staatssecretaris in het geval van overdracht van voorwerpen uit de rijkscollectie aan private museale instellingen nadrukkelijk zijn toestemming geven, omdat de voorwerpen definitief

buiten de overheidssfeer geraken. Ook zal een officiële (eventueel notariële) acte van overdracht moeten worden opgesteld. En naar de mening van de Inspectie zou overdracht van voorwerpen uit de rijkscollectie aan private museale stichtingen beperkt moeten worden tot geregistreerde musea.

Bij laatstgenoemde soort overdrachten komt ook een niet-museale variant voor: overdracht ten behoeve van een monumentale bestemming. Het gaat dan meestal om bouwfragmenten of interieuronderdelen die worden teruggeplaatst in het oorspronkelijke gebouw/monument, of een gelijkwaardige bestemming krijgen. Ook terugplaatsing van kerkelijk bezit in de kerk waar het vandaan komt (Catharijneconvent) of teruggave van een vaar- of voertuig aan de gemeente van oorsprong (Scheepvaartmuseum, Zuiderzeemuseum) kan hiertoe gerekend worden. Een (notariële) acte van overdracht en melding aan de Inspectie lijkt ook hier voldoende.

Opbrengsten uit verkoop

Inmiddels is het in Nederland een algemeen aanvaard principe dat de opbrengst van verkoop van museale collectieonderdelen slechts kan dienen ter versterking van diezelfde collectie. Er bestaat echter geen overzicht van het aantal verkopen en evenmin van de revenuen daarvan, noch van de besteding van de inkomsten. Het ICN werkt op dit moment aan zo'n historisch overzicht. Recent heeft de aankondiging van een Utrechtse wethouder dat het Centraal Museum zijn exploitatietekorten zou moeten aanvullen met de opbrengst van verkoop van collectieonderdelen terecht veel stof doen opwaaien. Ook de aankondiging van het Frans Hals Museum dat het twee schilderijen wilde verkopen om de bouw van een nieuw depot te financieren, zonder zich van de juridische implicaties vergewist te hebben, bracht de gemoederen in beroering. De NMV zou over zoiets heikels als verkoop van collectieonderdelen voor andere doeleinden dan collectiedoeleinden altijd geconsulteerd moeten worden.

UTRECHT - Het Centraal Museum in Utrecht weigert topstukken te verkopen om de begroting op orde te krijgen. Dat heeft waarnemend directeur Van Zijl van het museum laten weten in een reactie op een uitspraak van wethouder Gispen in de media.

Gispen had gesuggereerd dat het museum schilderijen zou moeten verkopen om de financiële problemen op te lossen. Maar volgens de wethouder ging het slechts om een grap.

Met het verkopen van topstukken van het museum zijn regels verbonden. Die heeft het museum samen met de gemeenteraad van Utrecht opgesteld.

© RTV Utrecht | 24 maart 2005 · 16:12 uur

2.3 Vermissingen

Het onderwerp 'vermissingen' ligt nog steeds gevoelig bij de Nederlandse museumwereld. Over het algemeen zijn vermissingen pas aan het licht getreden tijdens en na de verbeterde registratie in het kader van het Deltaplan. Sommige van de vermiste voorwerpen worden al heel lang vermist. Hierdoor is de reconstructie van het moment waarop en de omstandigheden waaronder zij uit het zicht van de collectiebeheerder verdwenen soms erg lastig. Naar aanleiding van het artikel van Marjan Agerbeek *Ruim miljoen stukken uit musea zoek*,¹⁰ waarin zij door een verkeerde interpretatie van inspectierapporten uit voorafgaande jaren een veel te hoog aantal vermissingen uit de rijkscollecties noemt, heeft de Inspectie destijds aan alle rijksmusea gevraagd opgave te doen van vermissingen. Sindsdien vraagt de Inspectie musea om nader onderzoek te doen, als zij voorwerpen bij een steekproef in de collecties niet aantreft. Een enkel museum heeft gedetailleerd nader onderzoek gedaan naar zowel historische als actuele vermissingen. De Inspectie is altijd alert geweest op vermissingen en heeft daar in al haar rapporten melding van gemaakt. Tegenwoordig gaat zij op de volgende wijze met vermissingen om.

Historische vermissingen, die als zodanig zijn gedocumenteerd in de registratie, blijven in het steekproefonderzoek buiten beschouwing. Het heeft immers geen zin onderzoek te verrichten naar bekende feiten. Voorwerpen die niet als vermist zijn geregistreerd, maar tijdens een inspectie niet op hun geregistreerde standplaats worden aangetroffen, worden in de onderzoeksresultaten "onvindbaar" genoemd als zij vervolgens niet binnen maximaal tien minuten worden gevonden. Door hun afwezigheid kunnen zij niet worden beoordeeld en worden vervangen door een reserve-element. De Inspectie verzoekt de museumdirectie in zo'n geval om nader onderzoek naar het vermiste object in te stellen en haar de uitkomst hiervan binnen een maand schriftelijk te laten weten. [...] Indien het museum niet binnen een maand na het inspectiebezoek kan aangeven waar het vermiste object zich bevindt, wordt het als feitelijk vermist aangemerkt en moet het museum aangifte doen bij de politie.

Uit: *De inspectie van rijkscollecties in de praktijk*, p. 13.¹¹

Doel van deze handelwijze is duidelijkheid te verkrijgen over de vraag waarom het voorwerp niet werd aangetroffen. Het kan immers gaan om een ten onrechte niet geregistreerde historische vermissing. Ook kan een object tijdens de inspectie administratief zoek zijn geweest en later elders worden teruggevonden. Er kan echter ook sprake zijn van een echte vermissing, al dan niet als gevolg van diefstal.

¹⁰ *Ruim miljoen stukken uit musea zoek*, Marjan Agerbeek, dagblad Trouw, editie 13 september 2000, p. 13 en 15.
¹¹ *De inspectie van rijkscollecties in de praktijk*, Inspectie Cultuurbezit, Den Haag, juni 2004.

De resultaten van het nader onderzoek worden genoteerd in het inspectierapport bij de verslaglegging van de uitkomsten van het steekproefonderzoek. Als het museum niet binnen een maand na het inspectiebezoek kan aangeven waar het ontbrekende object zich bevindt, wordt het als feitelijk vermist aangemerkt. De datum van (het constateren van) vermissing moet dan opgenomen worden in de registratie. Het museum moet aangifte van feitelijke vermissing doen bij de politie. Zonder die aangifte bestaat er geen mogelijkheid om het object, mocht het later ergens worden gesignaleerd, in verband te brengen met het museum. Van het proces verbaal dient een kopie of afschrift aan de Inspectie gezonden te worden. Als het object na de wettelijke verjaringstermijn (voor wat betreft museale collecties is deze termijn minimaal vijf en maximaal 30 jaar, met een verlenging naar maximaal 70 jaar voor kerkelijke goederen) nog steeds wordt vermist, moet het uit de (rijks)inventaris worden uitgeschreven.

Musea geven doorgaans liever geen ruchtbaarheid aan vermissingen van objecten, uitzonderingen daargelaten. Des te bewonderenswaardiger is de open houding van het Rijksmuseum voor Volkenkunde ten aanzien van dit moeilijke onderwerp. Na een grootscheeps onderzoek naar vermissingen heeft dit museum de onderzoeksresultaten gepubliceerd op het internet. Het is te betreuren dat het Legermuseum niet iets dergelijks heeft gedaan, gelet op de vele voorwerpen die nog vermist worden na de grote (interne) diefstal.

2.4 Bruiklenen

Bij de beheersovereenkomsten die in 1994-1995 zijn gesloten was een modelbruikleenovereenkomst gevoegd, die was afgeleid van de bruikleenovereenkomst die de Rijksdienst Beeldende Kunst destijds hanteerde. Inmiddels zijn er allerlei bruikleenovereenkomsten in omloop. De rijksoverheid moedigt in het kader van de gewenste zichtbaarheid van de collecties en collectiemobiliteit een ruimhartig en frequent bruikleenbeleid aan. Het is zelfs een van de weinige facetten van collectiebeheer waar zij door het noemen van aantallen in de jaarlijkse resultaatafspraken met de musea een kwantificering aan heeft verbonden. Vanuit het oogpunt van collectiebehoud zijn er echter kanttekeningen bij dit beleid te maken. Zo kan transport aantoonbaar tot ernstige beschadiging van museale voorwerpen leiden. En de door de musea opgevraagde *facility reports* geven wel vaak de nagestreefde ideale conserveringscondities van de bruiklenen in de museumzalen aan, maar die worden, zoals het klimaatonderzoek van de Inspectie ook aantoonbaar, zelden gehaald.¹² Bovendien is het curieus dat musea voor hun uitstaande bruiklenen klimaatomstandigheden eisen die in het eigen gebouw vaak niet gehaald worden.

¹² *Luchtspiegelingen*, een rapport van de Inspectie Cultuurbezit n.a.v. onderzoek naar het binnenklimaat in musea, dat naar verwachting eind 2006 wordt gepubliceerd.

Bruikleenbeleid moet in ieder geval altijd op schrift gesteld worden, waarbij de kwetsbaarheid van het voorwerp wordt afgezet tegen het belang van de tentoonstelling. Excessieve bruikleenvergoedingen die aanmerkelijk hoger zijn dan de gemaakte administratieve kosten, zijn uit den boze. Ze verpesten de sfeer van onderlinge collegialiteit en behulpzaamheid die de samenwerking tussen musea zou moeten kenmerken.

In 1999 publiceerde de Inspectie Cultuurbezit het rapport *Beheer Rijkscollecties 1994-1999*. Hierin wees de Inspectie op het gevaar van verloedering van de rijkscollecties als men ná de grote verworvenheden van het Deltaplan niet alert zou blijven op een goed beheer van die collecties. In dit verband besteedde de Inspectie in genoemde publicatie aandacht aan een systematische planning van het behoud, het monitoren van het klimaat en de klimaatsystemen die musea gebruiken, het bijhouden van collectieplannen, de controle op registratiesystemen en de schoonmaakplannen voor depots. Ook in de afzonderlijke rapporten over het collectiebeheer bij de musea die de Inspectie de afgelopen jaren schreef, vestigde zij de aandacht op deze belangrijke aspecten van het museale bedrijf.

“Bij aanvang van de verzelfstandigingoperatie was er sprake van groot achterstallig onderhoud bij de collecties en gebouwen van de Rijksmusea. Voor het wegwerken van de achterstanden was reeds het Deltaplan voor het Cultuurbehoud in uitvoering. Als randvoorwaarde voor de verzelfstandiging werd gesteld dat achterstand in onderhoud van gebouwen en in behoud en beheer van collecties zou moeten worden weggewerkt.”
Uit: *Evaluatie effecten verzelfstandiging Rijksmusea*, Twynstra Gudde, 26 april 1999.

3.1 Behoud van de collectie

In 2004 maakte de Inspectie in het kader van het kwaliteitszorgtraject, waar zij met de Rijksarchiefinspectie aan begonnen was, een eerste ruwe opzet voor een effectmeting van haar inspectierapporten. Het doel hiervan was tweeledig. Enerzijds ging het om het in kaart brengen van de opgevolgde aanbevelingen. Anderzijds wilde zij inzicht krijgen in de problemen waar musea mee kampen en de (eventuele) hardnekkigheid van deze problemen. Uit de voorlopige uitkomsten van de effectmeting blijkt het volgende:

- Bij de meeste rijksmusea blijft het over het algemeen bij een eenmalig schrijven van een collectieplan. Anders dan bijvoorbeeld het beleidsplan wordt dit niet eens in de vier jaar geactualiseerd. (Zie bijlage 1 voor een overzicht van de laatste complete collectieplannen.)
- Bijstelling van collectieplannen is echter wel noodzakelijk, zelfs als zich slechts een geringe verandering voordoet. Opvattingen over, en systemen voor registratie en documentatie wijzigen, aankoop- en afstootbeleid evolueert en het bruikleenbeleid is de laatste jaren vaak ingrijpend gewijzigd, mede doordat de overheid collectiemobiliteit propageert. Daar waar geen actueel collectieplan is, wordt ook binnen de recente beleidsplannen en subsidieaanvragen weinig aandacht gegeven aan de collectiefunctie.

- Bij bijna alle rijksmusea is er op dit moment reden voor bezorgdheid over gebouwen en technische installaties, speciaal die voor het klimaat. Destijds beoogde het Deltaplan de achterstanden in de Nederlandse museale collecties op twee fronten weg te werken: bij de registratie en bij de (passieve) conservering. Speciaal voor de conservering zijn er omvangrijke investeringen gedaan in museale gebouwen, depots en klimaatinstallaties. Hiermee zouden problemen als schimmeluitbarstingen en materieel verval door temperatuur- en relatieve luchtvochtigheidschommelingen tot het verleden moeten behoren. Maar in de afgelopen jaren zijn door de musea en de Inspectie niet minder dan zes grote schimmelexplosies gesignaleerd, waarbij grote delen van collecties een kostbare ontsmettings- en schoonmaakoperatie moesten ondergaan. Ook bleek bij metingen tijdens inspecties dat in een groot aantal gevallen de voor de installaties genormeerde temperatuur en relatieve luchtvochtigheid niet worden gehaald. Dat ligt enerzijds aan het falen van de apparatuur en het onderhoud daarvan, anderzijds aan een gebrekkige monitoring en te weinig oplettendheid van het museum.
- Sinds het einde van het Deltaplan is veel van het personeel dat met Deltaplanguelden een opleiding collectiebeheer en –behoud had gevolgd uit de musea verdwenen. Sommige van deze personeelsleden zijn overgegaan naar bedrijven die actief zijn op dit gebied. Zij worden op projectbasis weer door de musea ingehuurd. Dit neemt niet weg dat het van groot belang is om binnen de eigen organisatie over dit soort kennis te beschikken. Ook zijn bij sommige musea door het wegvallen van de ID- en Melkertbanen goed opgeleide depotmedewerkers verdwenen.
- Weinig musea hebben een systematische aanpak (op schrift gesteld) voor het nalopen en schoonhouden van de depotcollectie. Ook ontbreken dikwijls schoonmaakplannen voor de depots zelf en een vast systeem voor pest management. Stof, licht, temperatuur- en RV-schommelingen zijn de belangrijkste bedreigingen voor museale voorwerpen. Slechts een enkel museum laat de restauratoren met vaste regelmaat de depots controleren, teneinde tijdig onregelmatigheden te signaleren. Zo'n interne discipline zou in alle musea moeten gelden. Bij afwezigheid van een eigen restaurator zou men met een externe restaurator of een gespecialiseerd bedrijf hierover afspraken moeten maken, of een eigen depotbeheerder hiervoor laten opleiden.
- De hier genoemde weinig systematische aanpak van het collectiebeheer maakt dat men al helemaal niet toekomt aan een analyse van de gevaren die de collecties bedreigen en de stoffen en omstandigheden waar zij het meest gevoelig voor zijn. Een meer geavanceerde risicoanalyse, zoals het Canadese systeem van R. Waller, J. Tétrault en S. Michalski dat onlangs door het ICN en het Museum Amstelkring gezamenlijk werd uitgevoerd voor een Nederlandse museale situatie en nu door ICCRom (Rome), The Getty Conservation Institute, het ICN en de Inspectie verder wordt ontwikkeld, ligt in een ver verschiet.

- Ook het eigen departement schiet tekort in aandacht voor het beheer van de collecties. Het is bijvoorbeeld opvallend hoe zelden dit onderwerp terugkomt in de jaarlijkse resultaatafspraken die de grondslag vormen voor de subsidiëring van de musea. Als het onderwerp al aan de orde komt, is dit niet in gekwantificeerde afspraken, waardoor toetsing niet mogelijk is.

De effectmeting wijst ook uit dat verreweg de meeste aanbevelingen van de Inspectie in de afgelopen jaren de hiervoor geschetste onvolkomenheden in het depotbeheer betreffen.

In het hierna volgende wordt uitvoerig op bovengenoemde punten ingegaan, met aandacht voor de verwachtingen die destijds door de verzelfstandiging en het Deltaplan zijn gewekt.

3.2 Het Deltaplan en daarna

Als de Inspectie bij museale organisaties of bij de departementale top de dreigende achteruitgang van de rijkscollectie ter sprake brengt, wordt steevast gereageerd met een opmerking over het Deltaplan. Inderdaad heeft Nederland dankzij dit plan in de periode 1994-1999 een enorme inhaalslag gemaakt in het wegwerken van de achterstand in conservering en registratie van voorwerpen in archieven en musea van zowel het rijk als van andere overheden. Merkwaaardig genoeg heeft daarna geen enkele overheid gezegd dat het behaalde peil op z'n minst behouden moet blijven en liefst ieder jaar moet verbeteren. Ook in de resultaatafspraken tussen het departement en de museale instellingen kwam verbetering van het collectiebeheer nauwelijks voor.

“Als gevolg van de impuls die het Deltaplan heeft betekend, is bij de musea de bewustwording over het belang en de betekenis van beheer en behoud aanzienlijk toegenomen en heeft de professionalisering van deze functie een belangrijke impuls ondergaan. Vele medewerkers zijn geschoold en bijgeschoold, nieuwe, goed opgeleide medewerkers zijn aangetrokken, nieuwe cursussen en leergangen zijn ontwikkeld [...]. Deze impuls zal een langdurige uitwerking hebben op het behoud en beheer van ons culturele erfgoed.

Waarschijnlijk komt de toegenomen bewustwording het duidelijkst tot uiting in de aandacht die beheer en behoud tegenwoordig krijgt in de collectieplannen, in de aandacht voor behoud en beheer bij de verwerving van nieuwe objecten, en de toegenomen aanwezigheid van beheer- en behoudexpertise in de managementteams van de instellingen. Bijna alle (rijks)musea geven aan dat de toegenomen bewustwording op deze concrete wijze tot uiting komt.”

Uit: *Beheer en behoud in de Delta, evaluatie Deltaplan, 2000, p. 92.*

Ondanks deze optimistische woorden is dat waarvoor de Inspectie in 1999 in haar rapport *Beheer Rijkscollecties 1994-1999* al waarschuwde inmiddels een waarneembaar feit geworden. Over de hele linie is een lichte neergang in de staat van onderhoud van de rijkscollectie te bespeuren. Deze trend is eigenlijk al direct na het einde van het Deltaplan ingezet. Toen er geen extra middelen voor collectiebeheer en –behoud meer werden verstrekt, zijn de tijdelijke beheermedewerkers uit de musea verdwenen. Met hen verdween ook de in die jaren opgebouwde kennis over de collecties en het collectiebeheer. Weinig musea hebben nagedacht over de vraag hoe zij na het groot onderhoud in het kader van het Deltaplan moesten omgaan met het reguliere onderhoud.

Het stagneren van de financiële ondersteuning door het rijk dwong de musea begrijpelijkerwijs tot het maken van keuzes. Dit pakte meestal ongunstig uit voor het niet erg zichtbare collectiebeheer. Volgens berekeningen van de Inspectie zijn de laatste jaren bij het totale aantal rijksmusea een twintigtal banen verdwenen die rechtstreeks met collectiebeheer te maken hadden.

“Het rapport [bedoeld wordt het Deltaplanrapport] concludeert dat bij alle voormalige rijksmusea de achterstanden zijn ingelopen, uitgaande van de raming van de achterstand bij het begin van de Deltaplanperiode. Wordt uitgegaan van de herziene raming van de achterstanden die in 1995 is opgesteld, dan is er wat betreft de registratie een achterstand van 9 procent en wat betreft de conservering een achterstand van 36 procent. Voor wat betreft de registratie zal eind 2000 bij 16 rijksmusea sprake zijn van beheersbare werkvoorraden en bij 6 nog niet.”

Uit: *Museale collecties van het rijk*, Algemene Rekenkamer, 2000, p. 15.

Bij het meten van de voor- of achteruitgang sinds het Deltaplan kampte de Inspectie met de moeilijkheid dat de resultaten van het Deltaplan destijds, merkwaardig genoeg, niet werden gerapporteerd in geleverde resultaten, maar in uitgegeven geld. In de eindrapportage wordt wel per museum met bolletjes in een schematisch overzicht aangegeven op welke terreinen zij vooruitgang hebben geboekt. Maar hoeveel wordt er niet bij vermeld. Hierdoor berusten de enige conclusies die nu getrokken kunnen worden op steekproeven van de Inspectie. Deze steekproeven waren in het begin, mede door het ontbreken van harde cijfers bij de musea zelf, nog niet kwantificerend. Slechts een enkel museum gaat in publicaties nader op de achterstanden in. Het Rijksmuseum voor Volkenkunde meldt bijvoorbeeld in zijn jaarverslag 2003: “Registratie van de collectie archeologica is voltooid. Daarmee is het laatste onderdeel van het Deltaplan afgesloten. De gehele collectie van Volkenkunde is nu geregistreerd.”

3.3 Collectieplan

In haar vorige rapport over het behoud en beheer van de rijkscollecties schreef de Inspectie dat de meeste musea een volwaardig collectieplan hadden. Zij had daar toen bij moeten schrijven dat een collectieplan regelmatig herzien, en in het directieoverleg besproken moet worden.

“Collecting is central to the mission of most museums. Museums devote significant resources to the acquisition and maintenance of collections. It is surprising then that collection planning is amongst the rarest of museum activities. It is surely one of the most critically needed.”

Uit: *Collection Planning: Pinning Down a Strategy*, 2004.¹³

Een collectieplan, zoals dat ook door de Nederlandse Museumvereniging (NMV) wordt geëist voor de museumregistratie, bevat hoofdstukken over conservering, registratie, het reguliere onderhoud van de collectie, procedures voor uitlening, verwerven en afstoten, etc. Bovendien geeft het de visie op het doel van de collectie binnen het functioneren van het museum als geheel weer. Bijkomend aspect is dat als er een collectieplan is, men elkaar binnen de museale organisatie kan aanspreken op al deze punten. Zeker als een museum een nieuwe beleidsmatige koers inslaat, wat bij een aantal musea met een rijkscollectie het geval is geweest, kan men een aangepast collectieplan verwachten. En aan iedere afstoting van collectieonderdelen en voorwerpen, een zeer actueel onderwerp, dient een actueel collectieplan ten grondslag te liggen.

Helaas moet de Inspectie constateren dat collectieplannen nog steeds geen hoge prioriteit bij de musea hebben. De meeste plannen dateren uit de eerste periode (1995-1999) na de verzelfstandiging. In de aanvragen voor de nieuwe cultuurnota wordt aan het onderwerp collectie ternauwernood aandacht besteed. Twee musea hebben helemaal geen collectieplan, terwijl beide wel voorwerpen uit de collectie afstoten en aankopen. Deze handelwijze is in directe tegenspraak met de richtlijnen van de NMV, opgenomen in de *Leidraad voor het afstoten van museale objecten* (ICN, 1999). Het is opmerkelijk dat het vaak de kleinere instellingen zijn waarop de Inspectie toezicht houdt, die wel een plan hebben. Zo heeft de Rijksakademie een collectieplan dat regelmatig wordt bijgesteld en aan de directie wordt voorgelegd. En Museum het Valkhof, beheerder van de rijkscollectie Kam, heeft een collectieplan uit 2004, waar geen enkel facet van collectiebeheer aan ontbreekt.

¹³ *Collection Planning: Pinning Down a Strategy*, J.B. Gardner and E. Merrin, verschenen in *Reinventing the Museum*, edited by Gail Anderson, AltaMira Press, 2004.

De Inspectie wijt het aan het ontbreken van collectieplannen als musea wat verongelijkt reageren op de op- en aanmerkingen in haar inspectierapporten, bijvoorbeeld door te zeggen dat de zaken die voor een inspectie belangrijk zijn nooit als prioriteit zijn aangegeven, of dat de Inspectie de historische en organisatorische omstandigheden niet begrijpt waardoor de geconstateerde mankementen zijn ontstaan.

Het valt op dat aanbevelingen van de Inspectie over procedures, monitorsystemen, schoonmaakplannen en dergelijke dikwijls niet worden opgevolgd, of pas na een paar jaar worden geïmplementeerd. Een en ander heeft ongetwijfeld te maken met de lage prioriteit die museumdirecties op dit moment aan collectiemanagement toekennen. Maar je kunt het ook omdraaien: doordat er geen nieuwe versies van collectieplannen worden ingediend, procedures voor collectiebeheer worden ontworpen of, idealiter, wordt gewerkt aan een eventuele certificering, wordt het onderwerp 'collectiebeheer' zelden op directieniveau getild. De Inspectie vermoedt dat men collectiebeheer niet chic vindt; niet het soort onderwerp waarmee men kan 'scoren'. Hoe het ook zij, de Inspectie heeft de indruk dat directies steeds minder aandacht hebben voor de professionalisering van collectiebeheer, laat staan voor kwaliteitszorg.

3.4 Depots

De meeste museumvoorwerpen brengen een groter deel van hun bestaan door in een depot dan in een museale opstelling. Zij vormen dat deel van ons collectief geheugen dat wij niet regelmatig zien, maar dat onmisbaar is voor onze kennis van het verleden. Het verval van voorwerpen wordt in depots minder snel geconstateerd dan op zaal. Dit is des te zorgelijker omdat juist in depots de aantasting vaak epidemisch en grootschalig is. Gedurende en na het Deltaplan is door de Rijksgebouwendienst zeker 10.000 m² depotruimte gebouwd ten behoeve van de rijksmusea. Voor het Kröller-Müller Museum in Otterlo werd 980 m² depotruimte gebouwd, het Rijksmuseum in Amsterdam kreeg er 2935 m² bij in het zogenaamde tunneldepot (dat door allerlei omstandigheden nog nooit ten volle in gebruik is genomen), het Zuiderzeemuseum 2964 m² en het Nederlands Scheepvaartmuseum 4065 m² in de nieuwbouw van het Behouden Huis. Omdat de groei van de rijkscollectie op dit moment vrijwel volledig wordt gecompenseerd door een actief uitleen- en afstotingsbeleid, zou men kunnen zeggen dat er voldoende depotcapaciteit voor de rijkscollectie is. Maar dan gaat men voorbij aan het feit dat verschillende musea

kampen met depots die in kwalitatief opzicht ver onder de maat zijn. Voorbeelden hiervan zijn de zolderdepots van Paleis Het Loo en die van Huis Doorn, de depots van het Nederlands Openluchtmuseum in Tiel en Schaarsbergen en vrijwel alle depots van het Legermuseum in Delft. In het vorige verslag werd melding gedaan van de vele malen dat ook bij nieuw gebouwde depots mankementen aan het licht kwamen die de conservering van de collecties ernstig (kunnen) beïnvloeden. Het is verbazingwekkend dat de Rijksgebouwendienst, het ICN en andere depotbouwers geen kennis en ervaring over nieuwbouw uitwisselen en dat niemand een logboek van dit soort bouwkundige vergissingen en foutieve beslissingen bijhoudt. Zo kunnen keer op keer dezelfde fouten worden gemaakt. En die worden dan ook gemaakt.

De voorliefde van de Rijksgebouwendienst voor vernieuwingen en experimenten is, gelet op zijn rol als toonaangevende bouwer van Nederland, begrijpelijk. Maar in het geval van depotbouw zou een houding die gekenmerkt wordt door conservatisme en het volgen van platgetreden doch bekende en doeltreffende paden wenselijker zijn.

Inrichting depots

Ook bij de inrichting van depots worden vaak ad hoc beslissingen genomen. Als een nieuw depot wordt ingericht of een bestaand depot opnieuw wordt ingericht, is het uiterst belangrijk dat bij de plaatsing van kasten en stellingen rekening wordt gehouden met de inblaasopeningen en blaasrichting van de klimaatinstallatie. Nog te vaak ziet de Inspectie kasten zo opgesteld dat zij de luchtcirculatie belemmeren, of kwetsbare materialen zoals naturalia of textiel die vlakbij uitblaaspunten zijn geplaatst. En vaak wordt een depot te snel ingericht, zonder eerst het klimaat te testen.

Open depots

Nog te weinig wordt bij de bouw van depots rekening gehouden met de mogelijkheid een deel van de collectie onder te brengen in een zogenaamd open depot, waarin een deel van de museumcollectie systematisch geordend wordt getoond. Voor een geïnteresseerd publiek heeft zo'n encyclopedische opstelling een duidelijke meerwaarde. Zij is bovendien te verkiezen boven een gedrukte catalogus en zeker boven een internetsite, omdat daarin de omvang van de collectie en (het materiaal van) de voorwerpen minder goed tot hun recht komen. Vooral voor de gespecialiseerde musea en kenniscentra biedt een open depotopstelling mogelijkheden die in het kader van de zichtbaarheid van collecties nader onderzocht zouden moeten worden.

Goede voorbeelden van open depots, ook vaak presentatie van de studiecollectie genoemd, zijn te vinden in het Prinsessehof, het Nationaal Rijtuigmuseum en in het Openluchtmuseum. Ook het Rijksmuseum in Amsterdam, dat vóór de verbouwing een deel van zijn collectie onderbracht in een open depot en dat in de nieuwbouw weer zal doen, is een goed voorbeeld.

Depot Museum Boerhaave

Beheer van de rijkscollectie: bedreigingen, kwaliteitszorg en normen

4.1 Huidige tendens

Voor het behoud van veel voorwerpen - en van voorwerpen van organisch materiaal in het bijzonder - is een stabiel klimaat van groot belang. De Inspectie hanteerde bij de aanvang van haar werkzaamheden in 1993 bij de beoordeling van de conservering van objecten in musea streefwaarden die waren gebaseerd op publicaties van het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van voorwerpen van Kunst en Geschiedenis, dat later is opgegaan in het Instituut Collectie Nederland (ICN). Deze streefwaarden werden als gesloten normen, standaarden, toegepast. Door steekproefsgewijze puntmetingen werden per object op basis van de conserveringsstandaard de bewaaromstandigheden van een object goed- of afgekeurd. In 2003 voerde een van de inspecteurs een beperkt inventariserend onderzoek naar klimaat- en lichtnormen in de internationale literatuur uit. Aanleiding hiervoor waren de nieuwbouw van musea en de verbetering van depots, waarbij de normen aan de orde kwamen en regelmatig ter discussie stonden in gesprekken met collectiebeheerders. Het onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het internationaal de tendens is om de absolute normering per materiaalcategorie te relativeren. Sindsdien vindt de Inspectie een beoordeling op basis van standaarden niet langer te verdedigen. Ook het Landelijk Contact van Museumconsulenten (LCM) dringt al enige tijd aan op relativering van de absolute normering per materiaalsoort. Tegenwoordig zijn intoleranties van voorwerpen voor bepaalde omstandigheden weliswaar nog steeds grenswaarden, maar de marges zijn ten opzichte van de conventionele standaarden aanzienlijk verruimd. De Inspectie is samen met de afdeling bouwfysica van de TU Eindhoven in 2003 in drie musea met een diepgaand onderzoek naar klimaatapparatuur, klimaat en het monitoren van klimaat begonnen. De bevindingen zullen eind 2006 gepubliceerd worden. En in de door haar ingestelde Klankbordgroep Conservering volgt de Inspectie de klimaatdiscussies nauwlettend.

4.2 Temperatuur en luchtvochtigheid

De conventionele normen schreven voor verschillende materiaalsoorten uiteenlopende bandbreedtes voor temperatuur en luchtvochtigheid voor. In de museale praktijk van alledag komt het echter zelden voor dat depots uitsluitend één soort materiaal bevatten. Dit impliceerde dat voor alle in het depot aanwezige materialen de vermeende optimale condities gehaald moesten worden. En hetzelfde gold voor de materialen van objecten die

op zaal waren opgesteld, waar dit nog moeilijker haalbaar is. Alleen de grote musea kunnen zich een dergelijke exclusiviteit veroorloven.

In de loop der jaren is gebleken dat de normen voor temperatuur en luchtvochtigheid niet alleen van land tot land verschillen, maar ook van wetenschappelijk instituut tot wetenschappelijk instituut. En ook voor bijvoorbeeld musea en archieven bestaan verschillende normen. Er is op het gebied van collectiebeheer een interessante, internationale ontwikkeling gaande die zich in de richting van een risicoanalyse beweegt. Hierbij worden de aard en de conditie van de collectie, haar cultuurhistorische belang, het museumgebouw, de aanwezige klimaatinstallatie, de vitrines en andere collectiebescherming in relatie tot elkaar en tot wat men wil bereiken integraal in een risicoanalyse afgezet. De uitkomsten hiervan worden vervolgens gebruikt om te bepalen hoe het klimaat het beste aangepakt kan worden. Maar ze helpen ook om bijvoorbeeld de beste vorm van beveiliging en de duur van een tentoonstelling te bepalen. Dit is een ontwikkeling die de Inspectie alleen maar kan toejuichen. Zij bevordert immers dat musea constant kritisch hun eigen collectie bekijken en monitoren en daar is de Inspectie een grote voorstander van. Aan de andere kant verandert het inspectiewerk door zo'n risicoanalyse ingrijpend. Inspecties houden immers van harde normen waaraan een stevig waardeoordeel van goed of fout gehecht kan worden.

Gezien bovenstaande ontwikkelingen heeft de Inspectie de door het Centraal Laboratorium vastgestelde normen als absolute criteria laten varen, maar niet als denkbare streefwaarden. Zij vraagt nu aan de musea welke normen zij zelf aanhouden en meet dan of die ook gehaald worden. Tot nu toe is dat, als een museum al normen heeft, vaker niet dan wel het geval.

Monitoren van het museale klimaat

De Inspectie vindt het monitoren van het klimaat (temperatuur en relatieve luchtvochtigheid), onafhankelijk van de eventuele metingen door klimaatapparatuur en steekproefsgewijze puntmetingen bij de objecten, essentieel voor een goed collectiebeheer. Door deze metingen bij te houden in een logboek en ze te relateren aan de buitentemperatuur, bezoekersaantallen en schadeverschijnselen kan het museum zelf een analyse maken van het museale klimaat en hoe dat zich gedraagt bij wijzigingen van deze parameters. Het is opvallend hoe afhankelijk de musea zich in deze materie opstellen van de Rijksgebouwendienst en van de leveranciers en externe onderhoudstechnici van de aanwezige apparatuur. Doordat volgens de regels van de Rijksgebouwendienst contracten eens in de paar jaar opnieuw moeten worden aanbesteed, hebben musea met wisselende leveranciers en onderhoudstechnici te maken. Dit draagt niet bij aan het opbouwen van kennis door betrokken partijen over deze specifieke materie.

In maart 2003 bracht de voltallige Inspectie een bezoek aan een onlangs gebouwd museaal depot waar in een zogenaamde 'doosconstructie' nieuwe klimaatapparatuur was aangebracht. Vlak voor dit bezoek was de vochttoevoer van de klimaatinstallatie uitgevallen. Als het museum vervolgens de verwarming van de installatie had uitgedaan en het depot had afgesloten, had de isolatie van het depot en de buffering van het collectievolume ervoor gezorgd dat de relatieve luchtvochtigheid (RV) in de ruimte geleidelijk zou afnemen. Men liet echter de verwarming aanstaan en liep regelmatig in en uit, zodat de lucht én de collectie in korte tijd uiterst droog werden.

De Inspectie heeft in haar laatste jaarverslagen de opzet van het in 2003 samen met de afdeling bouwfysica van de TU Eindhoven begonnen onderzoek naar klimaat, klimaatbeheersing en klimaatmonitoring in musea beschreven. Hoewel definitieve conclusies pas getrokken kunnen worden als het onderzoek in de loop van 2006 wordt afgerond, zijn nu al enkele feiten bekend die zo belangrijk zijn dat de Inspectie ze hier vermeldt. Zo blijkt dat musea over het algemeen veel te veel vertrouwen op de metingen die het klimaatsysteem zelf uitvoert. De betrouwbaarheid van deze gegevens is echter zeer discutabel, mede omdat zij gemiddelden zijn. Bovendien wordt vaak niet gemeten op die punten waar de (meest kwetsbare) collectie zich bevindt. Zo creëert het museum een schijnzekerheid voor zichzelf, die door onafhankelijk monitoren (los van de klimaatapparatuur) door middel van bijvoorbeeld dataloggers niet zou bestaan. Procedures voor het verhelpen van mankementen aan installaties schitteren door afwezigheid, evenals voorschriften voor echte calamiteiten zoals het volledig uitvallen van de klimaatvoorziening.

4.3 Licht

Voor licht geldt op het ogenblik eenzelfde verhaal als voor temperatuur en luchtvochtigheid, zij het dat schade door een qua intensiteit of tijd teveel aan licht vaak eenvoudiger is waar te nemen en te monitoren. Voor kwetsbare objecten (gemaakt van papier, textiel, etc.) is het voor een museum nog steeds het eenvoudigst een bovennorm van 50 lux bij een tentoonstellingsduur van drie maanden aan te houden. Niet voor niets heeft deze norm zijn naam gegeven aan het internationale gezelschap van prentenkabinetdirecteuren die in 1969 de norm voor bruiklenen aan tentoonstellingen heeft vastgesteld: de 50-lux club. Voor objecten in de vaste opstellingen die men langer wil exposeren kan een wat ingewikkelder lichtlogboek worden bijgehouden. De Nederlandse museale wereld heeft in spanning gewacht op de 'lichtlijnen'. Deze zijn onlangs door het ICN vastgesteld en zouden voortaan voor alle waardevolle en lichtgevoelige voorwerpen gehanteerd moeten worden. Lichtschade is immers onomkeerbaar.

4.4 Trillingen

Dit onderwerp is nadrukkelijk onder de aandacht van de Inspectie gebracht door de omvangrijke museale nieuwbouwprojecten rondom het Amsterdamse Museumplein, door de verbouwingen van het pand van Algemene Zaken dat als het ware de Gevangenpoort en de Galerij Willem V omsloot, door de aanleg van tunnels, parkeergarages en de organisatie van grote evenementen in de nabijheid van musea. In het verleden heeft de Inspectie zich al eens uitgesproken over de trillingen die werden veroorzaakt door de klimaatinstallatie in het nieuwe depot van Naturalis. Hierin liggen onder andere fossielen en insecten opgeslagen die hier uiterst gevoelig voor zijn. Kennis over de effecten van trillingen ontbreekt over het algemeen nog. Monitoring van die effecten door TNO en het ICN bij bijvoorbeeld grote bouwprojecten zal zeker bijdragen aan toename van die kennis.

4.5 Stof

Hoewel de Inspectie al jaren pleit voor een goed en systematisch schoonmaakplan, beschikken nog maar weinig musea over zo'n plan voor hun collectie. De Inspectie constateert een toenemende stoffigheid in depots. Het is algemeen bekend dat stof aantrekkelijk is voor ongedierte en schimmels en schade aan collecties toebrengt. Te laat constateren dat de collectie een illegale vestigingsplaats is geworden van vliegende en kruipende gasten, brengt grote kosten voor het museum met zich mee. De Inspectie vindt het daarom verbazingwekkend dat zij de laatste jaren meer dan eens schimmel of ongedierte heeft ontdekt, ook op plaatsen waar zij in het verleden in haar rapporten meermalen op het risico hiervan had gewezen. Als musea hun collectie op dit punt niet zelf kunnen bewaken, is het raadzaam dat zij hiervoor een extern bedrijf inhuren.

4.6 Restauraties

Veel musea voeren restauraties ad hoc uit, al naar gelang voorwerpen nodig zijn voor tentoonstellingen of de vaste presentatie. Erg weinig musea hebben hun visie op restauraties en hun lange-termijnplanning in deze op schrift gesteld. Dit is des te verbazingwekkender als je bedenkt dat in het verleden dikwijls ondeskundig uitgevoerde restauraties nu betreurd worden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de gritstraalbehandeling van het Amsterdamse Vondelbeeld in de jaren negentig, waarbij het oorspronkelijke patina verloren ging.¹⁴ De onherroepelijke verwoesting die door sommige restauraties is aangericht, zou tot grote voorzichtigheid moeten manen, maar met veel arrogantie gaat men ervan uit dat onze wetenschappelijke kennis nu zo groot is, dat er geen fouten meer worden gemaakt. Deskundigheid van buiten wordt zelden geraadpleegd en symposia over

¹⁴ Voorbeeld ontleend aan *Buitenstaanders*, Inspectie Cultuurbezit, Den Haag, 2005, p. 19.

het onderwerp zijn schaars, zeker op een interdisciplinair conservator/restaurator-niveau. Tussen de musea onderling wordt meestal gecommuniceerd op het niveau van de eigen vakgroep: conservatoren met conservatoren en restauratoren met restauratoren. Binnen één instelling is wel overleg, maar daar worden buitenstaanders zelden bij betrokken. In hun contacten met de Inspectie laten veel musea duidelijk merken dat restauraties hun prerogatief zijn en dat zij een oordeel hierover van de Inspectie, die zij in deze niet deskundig achten, niet op prijs stellen.

Onlangs is de prachtige collectie Auzoux modellen van Museum Boerhaave in nauw overleg met experts van het Smithsonian Institute in Washington gerestaureerd. Ook het Rijksmuseum en het Van Goghmuseum in Amsterdam werken op restauratiegebied veel samen met buitenlandse collega's. Daarentegen werden de mummiekisten van het Rijksmuseum van Oudheden in een recent verleden vrijwel zonder inbreng van buiten gerestaureerd op een wijze die veel kritiek opleverde. Op dit moment wordt gediscussieerd over de restauratie van de wasmodellen van Petrus Koning die beschermd worden door de Wet tot behoud van cultuurbezit en over de restauratie van het mobiele erfgoed. Vooral bij de niet-kunstmusea, waarvan er steeds meer onder toezicht van de Inspectie worden gesteld, valt nog veel vooruitgang te boeken op het gebied van onderlinge en interdisciplinaire communicatie over restauratie.

4.7 Kwaliteitszorg

Onder kwaliteitszorg verstaat de Inspectie de voortdurende en systematische zorg voor verbetering van interne bedrijfsprocessen door protocollen en procedures en de controle op de naleving daarvan. Het is opvallend hoe weinig musea belangstelling tonen voor het ontwikkelen van systemen voor kwaliteitszorg. En dit valt des te meer op als men de musea vergelijkt met de andere zorgdragers op het gebied van het culturele erfgoed, zoals bibliotheken en archieven. Collectiebeheer is een gebied dat zich bij uitstek leent voor kwaliteitszorg. En dit geldt ook voor veiligheid. Slechts twee onder het toezicht van de Inspectie vallende musea hebben een compleet kwaliteitszorgtraject doorlopen. Het Legermuseum in Delft heeft dit gedaan voor de gehele museale bedrijfsvoering en het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden hanteert sinds 1999 een systeem van ISO normering 9001 voor het collectiebeheer.¹⁵ Sinds kort heeft de Nederlandse Museumvereniging (NMV) de ontwikkeling van kwaliteitszorg in haar programma opgenomen. Een eerste traject met twee musea onder auspiciën van de NMV zou starten in 2005. Door interne personeelsproblemen is dit voor onbepaalde tijd uitgesteld. De overheid zou moeten bevorderen dat kwaliteitszorg door de sector als geheel wordt

¹⁵ ISO normering 9001 is een certificering van managementsystemen, in casu volgens kwaliteitsnormen.

opgepakt, zoals dit in het Verenigd Koninkrijk is gebeurd door toedoen van de *Museums and Galleries Commission*. Kwaliteitszorg zou immers tot de vaste taak van een professionele organisatie moeten behoren.

Een van de gevolgen van het ontbreken van een goed, algemeen aanvaard kwaliteitszorgsysteem voor collectiebeheer is dat de Inspectie niet kan overgaan op een vorm van meta-toezicht, zoals in *De Kaderstellende Visie op Toezicht (2005)* en de daaraan voorafgaande rapporten van de Ambtelijke Commissie Toezicht wordt bepleit. Zij ziet in de desinteresse voor dit onderwerp een overeenkomst met de geringe belangstelling van musea voor het schrijven en up-to-date houden van een collectieplan. Voor beide geldt dat over het 'waarom' van verwerven en afstoten van objecten en het 'hoe' van collectiebeheer zou moeten worden nagedacht. Onderwerpen als deze zouden op managementniveau ter sprake moeten komen en afspraken hierover vastgelegd. In de tijd dat de Inspectie met het ontwerpen van haar methode begon, hadden de musea wel veel belangstelling voor het certificeren van bepaalde functies zoals veiligheidszorg en collectiebehoud en/of het invoeren van systemen van kwaliteitszorg. De Inspectie heeft toen regelmatig de verwachting uitgesproken dat als musea tot certificering en implementatie van kwaliteitszorgsystemen zouden overgaan, zij naar een systeem zou kunnen toegroeien dat meer ruimte voor tweedelijns inspectie biedt. Musea zouden dan sterker getoetst worden aan hun eigen beheerssystemen en dus – inherent hieraan – aan hun eigen normering. Deze verwachting is nog niet bewaarheid.

4.8 (Vaste) normen

Als musea collectieplannen schrijven of een kwaliteitszorgsysteem instellen, merken zij dat voor goed behoud en beheer van hun collecties een stelsel van vaststaande normen nodig is. De Erfgoedinspectie / Archiven (voorheen de Rijksarchiefinspectie) en de Erfgoedinspectie / Archeologie (voorheen de Rijksinspectie voor de Archeologie) werken met een vaststaand normenstelsel aan de hand waarvan zij hun 'zorgdragers' kunnen toetsen. Voor wat betreft de inspectie van archieven zijn deze normen voor selectie, opslaan en conserveren zelfs wettelijk vastgelegd. De Erfgoedinspectie / Archeologie hanteert een fijnmazig systeem van kwaliteitseisen, vastgelegd in de *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie*. Dergelijke normenstelsels maken een inspectie in een bepaald opzicht eenvoudiger, omdat men zich bij ieder onderzoek de vraag kan stellen of de norm gehaald

wordt of niet. Daar staat tegenover dat vooral de archiefinspecteurs met een groot probleem zitten, omdat de zeer strenge normen van de Archiefwet in feite zo goed als nooit gehaald worden (zelfs niet in de archiefruimten van ons eigen ministerie). Dit heeft tot een evaluatie van die normen geleid, naar aanleiding waarvan is voorgesteld ze minder streng te maken.

Dat het Nederlandse museale veld geen vastgestelde, laat staan wettelijk opgelegde normen kent, kan dus zowel als een voordeel als een nadeel worden beschouwd. De Inspectie heeft het ontbreken van vaste normen bij het ontwerpen van haar inspectiemethode echter als een handicap ervaren. In 1994-1995 is zij uitgegaan van de normen die zij op dat moment als algemeen geaccepteerd beschouwde. Voor registratie waren dit de normen van het Deltaplan en voor conservering de streefwaarden die het Centraal Laboratorium (tegenwoordig het Instituut Collectie Nederland) aanhield in zijn verschillende publicaties. Eerstgenoemde normen gaven niet exact aan wat de verschillende registratie-eisen (inventarisnummer, standplaats, omschrijving en juridische status) moesten inhouden. Deze normen hebben dan ook in de loop der jaren dikwijls tot discussies tussen de musea en de Inspectie geleid. De conserveringsnormen zoals die indertijd zijn bepaald door het Centraal Laboratorium staan, zoals hiervoor al werd opgemerkt, ter discussie.

4.9 Belang van deskundig monitoren

Het vereist een zekere discipline om regelmatig goed observerend door een depot te lopen en ook in kasten en laden te kijken, maar op de lange duur kan dit een grote kostenbesparing opleveren. Sommige musea voeren, net als de Inspectie, regelmatig zelf een steekproefonderzoek uit. Zorgvuldig monitoren van de collectie voorkomt dure restauraties en grote conserveringsoperaties. De schade die werd veroorzaakt door een schimmelexplosie in het depot van het Nederlands Scheepvaartmuseum en door een boktorplaag op de zolder van Huis Doorn had beperkt kunnen worden als men aandacht aan het monitoren van de collecties had besteed. Ook door meer aandacht aan systematische schoonmaakplannen voor depots en collecties te besteden kan schade worden voorkomen.

Voor het zorgvuldig monitoren van de collecties is goed en deskundig opgeleid personeel nodig. Hoewel Nederland inmiddels een redelijk fijnmazig systeem van opleidingen voor museum personeel kent, variërend van een MBO-opleiding behoudsmedewerker tot aan de nieuwe duale master-opleiding museumconservator, zitten niet altijd de mensen met de juiste opleidingen op de juiste plaats. Dit is mede te wijten aan de hiervoor al aangehaalde bezuinigingen. Als er een vacature op het gebied van collectiebeheer is, wordt die op dit moment dikwijls opgevuld door een personeelslid van een andere afdeling. Deze beschikt

doorgaans over onvoldoende specifieke kennis om zijn nieuwe taak goed uit te kunnen voeren en wordt onvoldoende bijgeschoold.

Het valt de Inspectie op dat bij cursussen en symposia, die zij zelf trouw bezoekt om haar kennis op peil te houden, vaak zo weinig medewerkers van de rijksmusea aanwezig zijn. Dit verschijnsel vindt zij weerspiegeld in de jaarverslagen van de musea, waarin het onderwerp opleiding en bijscholing meestal niet aan bod komt. Ook in collectie- en beleidsplannen wordt deskundigheidsbevordering niet systematisch aan de orde gesteld.

Het zal de komende jaren moeilijker zijn om het ontbreken van deskundigheid op te vangen dan voorheen. Door de huidige ontwikkeling van de Nederlandse Museumvereniging (NMV) van koepelorganisatie voor het museale veld tot brancheorganisatie, door de minder op musea gerichte focus van de provinciale erfgoedhuizen, door het overhevelen van de restauratieopleiding van het ICN naar de Universiteit van Amsterdam en vooral door het ontbreken van structureel overleg over opleidingen is het aanbod aan museale bijscholing geringer en minder divers dan voorheen. Het is noodzakelijk dat het overleg tussen het ICN, de NMV en het LCM over wenselijkheid en afstemming van museale opleidingen zo snel mogelijk weer op gang komt.

Op dit onderdeel van het beheer van de rijkscollectie wordt gestaag vooruitgang geboekt. Uit de inspectierapporten blijkt dat bijna alle musea van het grootste deel van de voorwerpen de basisregistratiegegevens op orde hebben en deze vaak ook in een geautomatiseerd systeem hebben ingevoerd. De registratiegraad bereikt vaak de 80% (de “afkeurgrens” van de staatssecretaris), en sommige inmiddels meer dan 90% (de “goedkeurgrens” van de Inspectie). Helaas hebben veel musea de gegevens direct vanuit oude kaartsystemen en inventarisboeken in een geautomatiseerd systeem ingevoerd. Daarbij zijn de objectgegevens vaak maar voor een deel of helemaal niet op juistheid gecontroleerd. De ingevoerde gegevens zijn daardoor al vanaf het begin verouderd of onjuist. In veel gevallen bestaat er geen projectplan of zelfs maar een organisatorische structuur om nieuwe wetenschappelijke en documentaire gegevens systematisch in te voeren.

5.1 Up-to-date maken en houden

Mede gelet op de gesignaleerde terugloop van het aantal conservatoren en daarmee de in huis aanwezige kennis over de collectie zou ieder museum over een plan moeten beschikken voor het systematisch opschonen van zijn collectiegegevens. In zo'n projectplan zou ook rekening moeten worden gehouden met de pensioengerechtigde leeftijd van zittende conservatoren en met de mogelijkheden om kennis, die aanwezig is op Nederlandse universiteiten of bij onafhankelijke experts in Nederland en het buitenland, in te huren als die niet (meer) in de eigen instelling aanwezig is. Het Openluchtmuseum maakt bijvoorbeeld in zijn beleidsplan 2005-2008 melding van een “...schromelijk gebrek aan capaciteit voor beheer en bestudering van de collecties [...] het museum beschikt nog slechts over 2,2 FTE aan conservatoren.” Over de mogelijkheid om kennis in te huren wordt niet gerept. Als een museum zich niet in staat acht een voorwerp van een (wetenschappelijke) actuele beschrijving te voorzien, dan zou dit een argument voor het inhuren van kennis óf collectieoverdracht kunnen zijn. Helaas verdwijnt de kennis, voorzover niet op papier vastgelegd, ook weer met het vertrek van de tijdelijk ingehuurde kracht.

Als er al een bijna complete collectieregistratie bestaat, wordt er vaak geen prioriteit gegeven aan het zorgvuldig afmaken daarvan. Het is verstandig het voltooiën van registraties aan te vatten in deelprojecten en deze dan ook te voltooiën. Dat is ook beter voor het moreel van de medewerkers. Het is opvallend dat geen enkel museum de voortgang van de collectieregistratie – toch een mooi meetbaar gegeven – opneemt in zijn jaarverslag. Het ministerie van OCW zou dit voor de jaarrapportages verplicht moeten stellen. Het Rijksmuseum in Amsterdam is het enige verzelfstandigde rijksmuseum dat nog echt grote achterstanden in de registratie van zijn collectie moet wegwerken. Voor zover de Inspectie kan vaststellen, betreft de omvang van de registratieachterstand daar ongeveer 270.000

voorwerpen (bron: inspectierapport 2003, waarmee het museum heeft ingestemd). Het grootste deel van de niet-geregistreerde voorwerpen bevindt zich in het Rijksprentenkabinet. Volgens berekening van de Inspectie zal het ongeveer 64 miljoen kosten om de achterstand weg te werken. Het Openluchtmuseum moet nog een kwart van zijn registratie op juistheid controleren en waar nodig aanvullen. Beide musea ontberen een systematisch plan van aanpak. Ook Naturalis heeft de registratie niet voltooid, want de collectie van dit museum kan door haar aard en omvang op objectniveau nooit volkomen ontsloten zijn. Door een systematische hoogwaardige aanpak sinds het Deltaplan is de collectie wel veel toegankelijker geworden. Het door het Nederlands Scheepvaartmuseum beoogde nieuwe systeem voor standplaatsregistratie is tijdens en door het tempo van de grootschalige verhuizing in de war geraakt. Het zal veel manjaren vergen om dit weer op orde te brengen.

Sinds kort behoren ook de musea die niet onder OCW, maar onder andere departementen ressorteren tot het werkveld van de Inspectie. De collectieregistratie van de meeste van deze musea, vooral van de musea die onder het ministerie van Defensie ressorteren, vertoont grote achterstanden. Veel hebben dan ook niet meegedaan aan het Deltaplan. En als zij dat wel deden, kwamen zij in aanmerking voor een subsidie van maar 40% van de kosten.

Het is verheugend dat het belang van een goede registratie en conservering wel wordt onderkend door andere subsidiegevers dan OCW, voor wie het behoud van ons nationaal erfgoed geen primaire taak is. Zo heeft het Tropenmuseum, dat onder Buitenlandse Zaken ressorteert, een voorbeeldige collectieregistratie en bijpassende kwaliteitssystemen. Het Legermuseum heeft dankzij een eigen "Deltaplan" een enorme inhaalslag gemaakt op het gebied van het behoud en beheer van zijn collectie. En tegelijkertijd doorliep het een kwaliteitszorgtraject. Iets dergelijks gebeurt op dit moment bij het Geld- en Bankmuseum en bij Museum Bronbeek.

5.2 Wetenschappelijke bestandscatalogi

De waarde en betekenis die musea hechten aan de rol van wetenschap verschilt nogal. Voor een aantal musea is wetenschappelijk onderzoek uitsluitend collectiegebonden en leidt het tot niet meer dan wetenschappelijke toevoegingen in het registratiesysteem.

"De cultuurinstellingen doen onderzoek dat onmisbaar is voor hun kerntaken: verwerven, behouden en beheren, en presenteren van cultureel erfgoed. Zonder onderzoek is uitvoering van die taken door de instellingen niet mogelijk. De hoogte van de onderzoeksbudgetten voor cultuurinstellingen moge ter discussie staan, de onderzoektaak zelf is dat volgens de AWT en de Raad voor Cultuur niet."

Uit: *Cultureel erfgoed en wetenschapsbeoefening*, p.13.¹⁶

Veel musea, waaronder opvallend veel relatief kleinere musea zoals het Rijksmuseum Twenthe, het Kröller-Müller Museum, het Museum Meermanno en Museum Mesdag hebben zeer goede bestandscatalogi. En bijvoorbeeld het Rijksmuseum heeft diverse deelcollecties in bestandscatalogi ontsloten. Het aantal wetenschappelijke bestandscatalogi in boekvorm is echter in de laatste tientallen jaren gestaag afgenomen. Weinig musea hebben op dit moment plannen voor het publiceren van hun eigen collectie. Een project zoals de uitgave van de serie collectiecatalogi door het Centraal Museum Utrecht neemt in Nederland een unieke plaats in. Ander punt is dat de plannen die er zijn in veel gevallen vertraging oplopen. Dit deed zich bijvoorbeeld voor bij het plan van Museum Boerhaave om een catalogus over microscopen te publiceren. Ook het plan van het Nederlands Scheepvaartmuseum om in het jaar van zijn verzelfstandiging vier catalogi over scheepssier en scheepsmodellen en een catalogus over alle schilderijen op de wijze van *All the Paintings in the Rijksmuseum* uit te brengen, liep vertraging op. De rijksoverheid zou deze vorm van ontsluiting, die erfgoed en wetenschap met elkaar verbindt, moeten stimuleren. Een object verliest veel van zijn betekenis als het niet wetenschappelijk beschreven is. Ook vanuit een rijksverantwoordelijkheid moeten initiatieven zoals die bestonden in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw opnieuw opgepakt worden. Grote stukken van de Collectie Nederland werden toen op deelgebieden ontsloten in catalogi als *Holland in Vorm: vormgeving in Nederland 1945-1987*¹⁷ en *Glas in Lood in Nederland 1817-1968*.¹⁸ De catalogus *Oosters porcelein, Delfts aardewerk: wisselwerkingen*,¹⁹ gemaakt door het Groninger Museum en Rijksmuseum in Amsterdam gezamenlijk en de catalogus van het Nationaal Rijtuigmuseum in Leek, gemaakt in samenwerking met de rijtuigmusea in Wenen en Lissabon, zijn de laatste tijd de enige initiatieven geweest.

Ook geven musea steeds minder andere vormen van wetenschappelijke publicaties uit. Jaarboeken zoals die van het Van Gogh Museum zijn tegenwoordig meer uitzondering dan regel. Ook het Openluchtmuseum gaf in de periode 1996 tot 2000 Jaarboeken uit, waarin nieuwe tendensen in de openluchtmusea werden gesignaleerd. Maar geldgebrek noopte het museum met de uitgave van deze Jaarboeken te stoppen.

¹⁶ *Cultureel erfgoed en wetenschapsbeoefening*, Raad voor Cultuur en Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid, juli 1999, p. 13.

¹⁷ *Holland in vorm: vormgeving in Nederland 1945-1987*, Gert Staal (eindred.) en Hester Wolters, Stichting Holland in Vorm, 's-Gravenhage 1987. Uitgave n.a.v. de gelijknamige tentoonstellingsreeks in diverse Nederlandse musea.

¹⁸ *Glas in Lood in Nederland 1817-1968*, Carine Hoogveld (hoofred.), Ellinoor Bergvelt en Frans van Burkom (eindred.) met tekstbijdragen van Ellinoor Bergvelt (et al.), Sdu Uitgevers, Den Haag, 1989.

¹⁹ *Oosters porcelein, Delfts aardewerk: wisselwerkingen*, C.J.A. Jörg, Kemper, Groningen, 1983. Catalogus voor de reizende tentoonstelling in Azië, georganiseerd door de Dienst Verspreide Rijkscollecties.

5.3 Geautomatiseerde registratiesystemen, thesauri en het world wide web

De rijksmusea werken met een aantal verschillende geautomatiseerde registratiesystemen. Aan deze diverse systemen wordt bovendien op verschillende manieren invulling gegeven. In tegenstelling tot de Angelsaksische museumwereld heeft de Nederlandse op dit gebied nooit naar uniformiteit gestreefd. Een en ander bemoeilijkt het maken van grotere, meer musea omvattende systemen die via het Internet te raadplegen zijn. Gelukkig kan men tegenwoordig de discrepanties tussen de verschillende systemen met portals opheffen. Wel is een gelijk gebruik van terminologie en dus het invoeren van thesauri voor de verschillende verzamelgebieden een absolute noodzaak om zulke grote systemen goed te kunnen laten werken.

Op het gebied van thesaurusbouw heeft Nederland in de laatste jaren grote vorderingen gemaakt. Uniforme thesauri zijn voor beschrijvingen van collecties en museale voorwerpen van groot belang. Niet alleen voor de vereenvoudiging van het zoeken in de collectie zelf, maar vooral voor het ontwerp en beheer van gezamenlijke websites. De site voor de maritieme collecties (www.maritiemdigitaal.nl) is daar een voorbeeld van. De Stichting Volkenkundige Collectie Nederland heeft zich erg ingespannen om een volkenkundige thesaurus te ontwikkelen die een centrale ontsluiting van collecties mogelijk maakt, waardoor die collecties systematisch te doorzoeken zijn. Het Afrika Museum heeft als eerste museum zijn gehele collectie met behulp van deze thesaurus ontsloten en op het web geplaatst. Dit is des te opmerkelijker als men op de geringe personeelsomvang en krappe financiële middelen van dit museum let. Voor kunsthistorische en cultuurhistorische collecties is de Nederlandse versie van de Art & Architecture Thesaurus, ontwikkeld door het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, essentieel (www.aat-ned.nl). Helaas dreigt de subsidie voor dit belangrijke en prestigieuze project stopgezet te worden. Voor de door de overheid gesubsidieerde musea zou het gebruik van dergelijke uniforme thesauri bij de opbouw van hun collectieregistratie verplicht moeten worden gesteld.

Ook al besteden de meeste musea in hun jaarverslagen weinig aandacht aan de omvang van hun wetenschappelijk onderzoek, de toegankelijkheid van de collectie via het *world wide web* staat tegenwoordig wel in ieders belangstelling. Compleetheid, maar vooral aard en diepgang verschillen hierbij sterk. Aan de goede kant van het spectrum vindt men de schitterende websites van het Van Gogh Museum, van het Joods Historisch Museum en die van de Koninklijke Bibliotheek, die het gehele bezit aan manuscripten bevat en waarin op verschillende wijzen (onderwerp, herkomst) gezocht kan worden. Aan de andere kant is daar de website van Het Loo, waarop één glazen beker uit zijn collectie zonder onderschrift te vinden is. En de veel besproken website *Het geheugen van Nederland* is weliswaar een goed initiatief, maar maakt vooralsnog een fragmentarische indruk. Dit geldt evenzo voor het Leidse initiatief *De Leidse Poort*. Het internet biedt musea met een

(kunst)historische bibliotheek overigens ook de tot op heden nog weinig benutte mogelijkheid om objectbeschrijvingen te koppelen aan literatuur in de bibliotheek.

Wetenschappelijke informatie is bijna nooit via het internet beschikbaar en soms zijn zelfs ook de basisgegevens van de voorwerpen niet te verkrijgen. Als men bijvoorbeeld op de site van het Rijksmuseum voor Volkenkunde (met 190.000 objecten, de gehele collectie, een van de meest uitgebreide Nederlandse museumsites) de naam van de Japanse kunstenaar Hokusai intypt, krijgt men 718 afbeeldingen van prenten met geen andere informatie dan afmetingen en herkomst. Zoiets is alleen voor de meest fervente Hokusai-kenner interessant. Het Tropenmuseum stelt op dit moment als enig museum in Nederland zijn hele bestandscatalogus via het internet beschikbaar aan wetenschappelijke onderzoekers.

5.4 Wetenschappelijke netwerken

Bij natuurhistorische collecties is het al sinds lange tijd gebruik dat externe onderzoekers delen van de collectie bewerken en onderzoeken. Zo is een groot deel van de collectie van Naturalis beschreven door onderzoekers van buiten het museum. Eigenlijk is het verbazingwekkend dat niet meer musea vaker gebruik maken van externe kennis voor het beschrijven en ontsluiten van collectieonderdelen. Ook voor de totstandkoming van bestandscatalogi zou nauwe samenwerking met specialisten van bijvoorbeeld universiteiten of andere musea voor de hand liggen. Nu gebeurt dit meestal alleen in het kader van tentoonstellingen. Op gespecialiseerde gebieden, waar vaak maar schaarse kennis voorhanden is, zou veel meer moeten worden nagedacht over het delen van kennis (en conservatoren) door musea onderling en musea en universiteiten. Op dit moment is een conservator Oosters porselein in dienst van het Prinsessehof in Leeuwarden en van de Aziatische afdeling van het Rijksmuseum Amsterdam. En Museum Meermanno deelt een conservator met de Koninklijke Bibliotheek. Ook andere gespecialiseerde musea, zoals het Glasmuseum in Leerdam of het Rijtuigmuseum in Leek zouden hier een grote rol in kunnen spelen. Zij zouden bijvoorbeeld, centraal georganiseerd, hun onderwerp binnen de gehele Collectie Nederland in kaart kunnen brengen. De overheid zou de totstandkoming van wetenschappelijke netwerken moeten stimuleren, zoals de netwerken die worden voorgesteld in het rapport *Collections for the Future* van de Britse Museums Association, waarbij musea of museumafdelingen als trekker optreden.

Depot Kröller-Müller Museum, Otterlo

De toezichttaak van de Inspectie op het behoud en beheer van de rijkscollectie is eind jaren negentig uitgebreid. Op verzoek van de toenmalige staatssecretaris van OCW besteedt de Inspectie sindsdien extra aandacht aan het risicobeheer door de musea. Risicobeheer van de rijkscollectie staat in vergelijking met andere aspecten van collectiebehoud dus nog in de kinderschoenen. Weliswaar bestaat er, evident bevorderd door het nadenken over en maken van calamiteitenplannen, tegenwoordig meer zicht op wat er binnen een museumorganisatie en –gebouw mis kan gaan. Er is echter nog geen sprake van een diepgaande analyse van de Nederlandse situatie na 2000 en evenmin van een algemeen toepasbare preventieregeling. Recente diefstallen uit musea tonen aan dat er op dit gebied nog veel te winnen valt. Dit geldt overigens niet alleen voor Nederland, maar gaat ook in min of meerdere mate op voor het buitenland. De Inspectie wijt dit aan schaars wetenschappelijk onderzoek naar risicobeheer en - misschien nog veel belangrijker - aan gebrek aan belangstelling van overheden voor het aanleggen en bijhouden van een goede database. Laatstgenoemd gegeven staat in schrijnend contrast met de vele internationale verdragen over beveiliging en preventie en de ferme en beschuldigende taal die overheden hier graag over uitslaan.

6.1 Risicobeheer sinds het jaar 2000

Beveiliging en preventie worden niet genoemd in de beheersovereenkomst met het rijk, maar de Inspectie acht beide nauw verbonden met collectiebeheer en -behoud. Goed risicobeheer is immers de ultieme vorm van collectiebehoud: de objecten moeten beschermd worden tegen beschadiging, ontvreemding en volledige vernietiging. Ondanks de toegenomen aandacht voor risicobeheer hebben zich – helaas – in de afgelopen vijf jaar calamiteiten in de verzelfstandigde rijksmusea voorgedaan. Voor wat betreft de calamiteiten was daar de diefstal van een gouden VOC-staaf uit het Koninklijk Penningkabinet. Het Rijksmuseum in Amsterdam maakte melding van vermissing van voorwerpen. Er werden twee schilderijen van Vincent van Gogh uit het Van Gogh Museum gestolen. Het Nederlands Scheepvaartmuseum raakte door diefstal twee tekeningen kwijt. Het Legermuseum in Delft bleek langdurig door een eigen conservator beroofd te zijn en ook het Afrika Museum in Berg en Dal had met twee diefstallen te maken. Niet alleen rijksmuseale instellingen werden beroofd. Ook uit andere museale instellingen werden objecten gestolen, met als dramatische dieptepunten de diamantroof uit het Museon in Den Haag en de diefstal van ruim twintig schilderijen en diverse voorwerpen uit het Westfries Museum in Hoorn. Maar op het gebied van preventie is – gelukkig – ook het een en ander gebeurd. Hier is onder andere bereikt dat verzelfstandigde musea nu verplicht zijn om speciaal voor hun collectie een calamiteitenplan op te stellen.

6.2 Verzekeringen

Over het wel of niet verzekeren van de rijkscollectie bestaat op dit moment grote onduidelijkheid, ook bij de musea. Vroeger was de algemene stelregel dat een rijkscollectie niet verzekerd was als deze in het eigen museumgebouw of in een ander rijksmuseumgebouw was geplaatst. Sinds 1989 heeft de Staat met een paar gemeentelijke overheden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Gouda) zogenaamde 'kaderovereenkomsten bruikleenverkeer' afgesloten. Hierin is vastgelegd dat zij als bruikleennemer niet verplicht zijn om de in hun musea aanwezige bruiklenen uit de rijkscollectie te verzekeren. In museumgebouwen en tentoonstellingsruimten van andere overheden en van private stichtingen werd de rijkscollectie altijd verzekerd, evenals tijdens transporten. Van deze regels is de laatste jaren enkele keren in nauw overleg met de Inspectie en het departement afgeweken. Meestal betrof het goed beveiligde tentoonstellingen in professioneel beheerde ruimten, waarin het niveau van risicobeheer gelijk was aan het niveau in de rijksmuseum. Bij dit soort arrangementen worden doorgaans de regels van de kaderovereenkomst gevolgd. Naarmate collectiemobiliteit als uitgangspunt voor beleid meer aan kracht won, nam de roep om een soepeler verzekeringsbeleid toe.

In de nota *Cultuur als confrontatie* stelde Rick van der Ploeg, indertijd staatssecretaris van OCenW, voor om de bestaande kaderovereenkomsten een landelijke werking te geven.²⁰ Daartoe zou hij "deze intrekken en een mantelovereenkomst inzake het bruikleenverkeer aangaan met respectievelijk de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg (IPO). Afzonderlijke ministers, gemeenten en provincies kunnen door aanvaarding tot de overeenkomst toetreden. Deze overheden staan er voor in dat musea zich in het onderlinge bruikleenverkeer houden aan de condities zoals opgenomen in de mantelovereenkomst. Vanzelfsprekend kunnen de musea zelf bijverzekeren, bijvoorbeeld tegen schade."²¹ Een concept Mantelovereenkomst bruikleenverkeer is als bijlage bij genoemde nota gevoegd. Tot op heden verkeert deze nog steeds in de conceptfase.

Binnenkort zal het onderwerp '(niet-)verzekeren van de rijkscollectie' aan de Tweede Kamer worden voorgelegd. Ook de Inspectie is van mening dat de kaderovereenkomst in principe zou moeten worden uitgebreid naar alle geregistreerde musea, waarbij het aan de musea zelf moet worden overgelaten of zij hieraan willen deelnemen of niet. Zo kan niet alleen op hoge verzekeringskosten worden bespaard, maar wordt bovendien een goed intern veiligheidsbeleid door de musea onderling afgedwongen en gecontroleerd. Inmiddels

²⁰ *Cultuur als confrontatie, Vermogen om te laten zien*, beleidsvisie op het cultureel rendement van de Collectie Nederland, OCW, Den Haag, april 2000.

²¹ Zie noot 20, pp. 23-24.

is door het departement een werkgroep ingesteld die zich de komende tijd over het al dan niet verzekeren van de rijkscollectie zal buigen en over de aanbevelingen die hierover zijn gedaan in het rapport *Lending to Europe*.²²

6.3 Onderzoeken

De Inspectie inventariseerde in twintig verzelfstandigde musea de stand van zaken van het risicobeheer. De bevindingen werden in 2000 gepubliceerd in het rapport *Het risicobeheer in twintig verzelfstandigde rijksmusea. Een inventarisatie*. De belangrijkste conclusie uit dit rapport was dat slechts drie van deze musea een calamiteitenplan hadden voor hun collectie.

In hetzelfde jaar werd in opdracht van het departement door bureau Intomart een landelijk onderzoek uitgevoerd naar criminaliteit en preventie in de musea.²³ De Commissie Bongers, die dit onderzoek begeleidde, deed op grond van de uitkomsten een groot aantal aanbevelingen aan de staatssecretaris van Cultuur. De Commissie, waar de Inspectie zitting in had, pleitte allereerst voor toekenning van een hogere prioriteit aan veiligheidszorg door de directie van de musea, en in de tweede plaats voor een betere integratie van veiligheidszorg in alle relevante bedrijfsprocessen. Kortom, volgens de Commissie Bongers moet het management van museale instellingen risicobeheer serieus nemen. De derde aanbeveling betrof de collectieregistratie. Zoals hiervoor al werd gesteld, zijn er nog steeds talrijke musea die - ondanks de inhaalactie in het kader van het Deltaplan - geen compleet overzicht hebben van de collecties die ze beheren. Een goede registratie ligt aan de basis van het risicobeheer. Immers, voor het terugvinden van objecten is een adequate beschrijving hiervan en een goede foto onontbeerlijk. De *Art Information Task Force* van het J. Paul Getty Institute ontwikkelde een standaardmodel voor een goede registratie, het Object ID, dat de Inspectie in het Nederlands heeft vertaald.

6.4 Inspectie van de calamiteitenplannen

Op grond van de bevindingen van de Inspectie en de Commissie Bongers stelde de toenmalige staatssecretaris Rick van der Ploeg dat de verzelfstandigde musea speciaal voor hun collectie een calamiteitenplan moesten schrijven. Om voor subsidie in aanmerking te kunnen komen, moesten zij dit plan voor 31 december 2002 voltooid hebben. In 2003 en 2004 heeft de Inspectie de calamiteitenplannen van alle verzelfstandigde musea

²² *Lending to Europe, Recommendations on collection mobility for European museums*, OCW, Den Haag, april 2005.

²³ *Criminaliteit en preventie in Nederlandse musea*, Hilversum, 2000.

gelezen en in een vraaggesprek met ieder museum uitgebreid besproken. Hiervoor werd een vragenlijst met 49 vragen ontwikkeld. Vanwege de vertrouwelijkheid werd het verslag van het gesprek alleen naar het museum gestuurd; de staatssecretaris werd in algemene zin van de stand van zaken op de hoogte gesteld. Vier musea die ook na herhaald aandringen hun calamiteitenplan niet voltooiden, kregen een door de staatssecretaris ondertekende aanmaning. Dit sanctiemiddel, dat voor het eerst werd toegepast, bleek effectief.

De Inspectie hecht belang aan heldere procedures en een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en taken. Zij wil weten of een instelling goede preventieve maatregelen heeft genomen. Daartoe stelt zij vragen over de inventarisatie en analyse van de risico's, oefeningen, incidentenregistratie, calamiteitenkits, of betrokkenen een cursus 'omgaan met objecten in een noodsituatie' hebben gevolgd. De inspectierapporten over de calamiteitenplannen gaan altijd vergezeld van een aantal aanbevelingen. Tegen het einde van 2004 hadden alle geïnspecteerde musea een calamiteitenplan specifiek voor hun collecties. In internationaal perspectief is dit een unicum.

6.5 Initiatieven 'uit het veld'

Helaas is de Cultuurbescherming in Buitengewone Omstandigheden verdwenen, die vanuit het ministerie werd aangestuurd. Daarmee verdween ook een centraal punt van waaruit het culturele erfgoed gecoördineerd kan worden in geval van rampen en oorlogsdreiging. Het huidige politieke museale beleid is niet op dirigeren, maar op het ondersteunen van initiatieven 'uit het veld' gericht. Een belangrijk project uit dit veld, ontwikkeld door het Instituut Collectie Nederland (ICN), was de zogenaamde 'Haagse Pilot'. Dit was een samenwerkingsproject van een aantal Haagse instellingen (musea, archieven en bibliotheken), die met deskundige hulp samen hun calamiteitenplannen geschreven hebben en contact hebben gelegd met politie en brandweer. Het project is in 2003 afgerond met een groot tweedaags congres, georganiseerd door het ICN en de Nederlandse Museumvereniging: *Glamour for Safety & Security*. Hier presenteerde het ICN de nieuwe *Handleiding voor het maken van een calamiteitenplan voor collectiebeherende instellingen*.²⁴

De samenwerking van de Haagse instellingen is omgezet in een preventienetwerk. In noodsituaties kunnen deze instellingen een beroep doen op elkaar voor hulpmiddelen, voor evacuatie van objecten, voor onderdak. Delft en Leiden, die met hulp van het ICN en het Erfgoedhuis Zuid-Holland in een half jaar tijd hun calamiteitenplan voltooid hebben,

²⁴ *Handleiding voor het maken van een calamiteitenplan voor collectiebeherende instellingen*, door M. Peek en T. Cremers, ICN, Amsterdam 2003.

hebben het Haagse voorbeeld gevolgd. De formule blijkt goed te werken. Het is daarom de bedoeling is dat zij ook in de rest van het land wordt overgenomen.

6.6 Beveiliging van de buitenschil van musea

Door de inbraken in het Van Gogh Museum en in het Museon is de vraag gerezen in hoeverre de 'buitenschil' van de musea voldoende beveiligd is. Staatssecretaris Medy van der Laan heeft daarom een pilot-onderzoek laten instellen naar de buitenschil van een paar musea die onder haar departement ressorteren. Dit onderzoek moest antwoord geven op de vraag of er standaardnormen voor beveiliging bestaan of te maken zijn. De situatie van de musea is onderling echter zo verschillend, dat de conclusie niet anders kon zijn dan dat beveiliging maatwerk is. Als gevolg van deze uitkomst van het onderzoek heeft de staatssecretaris geld uitgetrokken voor de beveiliging van de musea. Het bedrag loopt op tot 7 miljoen euro structureel vanaf 2007. Het betreft hier alleen de musea die begin jaren negentig verzelfstandigd zijn. In de laatste maanden van 2004 heeft een team van het ICN deze musea bezocht om een *quick scan* van de situatie te maken. De Inspectie had zitting in de begeleidingscommissies van het onderzoek naar de buitenschil en van de *quick scan*. Aangetroffen lacunes en zwakke plekken (bouwkundig, elektronisch en organisatorisch) zullen, waar mogelijk, worden weggewerkt. Het belang van de maatregelen en het feit dat het risicobeheer op alle fronten tegenwoordig serieus wordt genomen, zal ongetwijfeld uitstralen naar andere dan de verzelfstandigde rijksmusea.

6.7 Integriteitbeleid

Met veiligheidsplannen en calamiteitenplannen voor de collecties, waar de Inspectie zich jarenlang voor heeft ingezet, zijn we er nog niet. De beide spectaculaire grootschalige berovingen door eigen personeel in Delft en Gaasterland bewijzen dat het hier geen losse incidenten betreft. De museale wereld zal zich hiertegen moeten wapenen met een integriteitbeleid voor de eigen medewerkers. Het is merkwaardig dat Nederlandse musea niet van hun medewerkers verwachten dat zij bij indiensttreding de ICOM-code ondertekenen. Zo is het ook vreemd dat er nauwelijks discussie bestaat over wat museummedewerkers wel of niet mogen als het gaat over bijvoorbeeld hun eigen collectioneren, het adviseren van collectioneers en kunsthandel of het schrijven van (wetenschappelijke) publicaties ten behoeve van andere instellingen dan de eigen.

6.8 (Internationale) databases van gestolen museale voorwerpen

Gestolen erfgoed gaat snel de grens over. Er is wel een centrale database bij Interpol Lyon die gegevens over gestolen kunst verzamelt. Maar omdat die volkomen afhankelijk is van de informatie die deelnemende landen aanleveren, bevat hij op dit moment slechts de

gegevens van enkele tienduizenden gestolen voorwerpen. Bovendien is deze database, net zoals de meeste commerciële databases op dit terrein, ernstig verouderd en vervuild. Toen de Inspectie onlangs meende een *match* te hebben met een object dat gestolen was uit een museum, bleek dat allang terug te zijn. Het stond echter nog wel als gestolen geregistreerd.

Tallose malen heeft de een of andere internationale organisatie de laatste jaren geroepen dat er een nieuwe, excellente, internationale database moest komen. Interpol zelf, de Europese commissie, UNESCO, Europol - iedereen met enige naam op dit gebied werkt wel aan een project. Maar het is zinloos een dergelijke database op te zetten zolang op het niveau van de individuele landen de ordening van de gegevens niet centraal en systematisch gebeurt. Italië en Frankrijk beschikken over centrale systemen, die bovendien met elkaar kunnen communiceren. Engeland beschikt alleen voor Londen over een goed systeem. Nederland heeft op dit moment geen systeem voor diefstalregistratie en opsporing. De Inspectie pleit al lang voor het heroprichten van een centrale en systematische database. Maar daar komt een grote discipline in het aanleveren van gegevens en het bijhouden van mutaties, zoals in het geval van terugkeer van gestolen kunst, bij kijken. De decentralisatie van de Nederlandse politie en de weerzin van de huidige overheid om nieuwe regels vast te stellen, zal het niet eenvoudig maken een nieuwe database goed in te bedden. De onlangs door de Koninklijke Bibliotheek opgezette Nederlandse registratie van incidenten in openbare instellingen die erfgoed beheren (DICE) kan in deze een belangrijke stap voorwaarts betekenen.

Nederland heeft pas onlangs, in 2004, het UNESCO-verdrag uit 1970 ter bestrijding van de toenemende kunstroof geratificeerd.²⁵ Op 12 mei 2006 heeft de ministerraad eindelijk een wetsvoorstel aanvaard waarmee de implementatie van dit verdrag wordt geregeld. De Inspectie, die onder meer in haar jaarverslagen al lang voor ratificatie en implementatie gepleit had, zal zich actief inzetten voor een adequate uitvoering van de verdragsregels. Zij vertrouwt hierbij op de voortzetting van haar goede samenwerking met de douane. Het centrale diefstalregister dat binnenkort bij het Korps Landelijke Politiediensten zal worden ingesteld, kan een belangrijke bijdrage leveren aan de kunstroofbestrijding. Ook is de Inspectie een groot voorstander van de aanwijzing van één Officier van Justitie specifiek voor kunstroofzaken bij het Openbaar Ministerie en de aanstelling van vraagbaak-functionarissen voor kunst- en antiekdiefstal (zoals bij de douane) bij politiekorpsen.

²⁵ Een ander door Nederland geratificeerd verdrag ter bescherming van cultuurgoederen is de Haagse Conventie (1954) en bijbehorende Protocollen. Daarnaast is Nederland gebonden aan Europese regelgeving op dit gebied, zoals Richtlijn 93/7/EEG van 15 maart 1993.

Aanbevelingen

“Au musée, nous nous y rendons sans savoir trop ni comment ni pourquoi, ni ce qu'on y voit ni ce qu'on y cherche. Tourisme? Divertissement? Émotion?”

Uit: *Nous n'irons plus au musée*, Bruno-Nassim Abouddrar, p. 249.²⁶

De komende jaren zal er voor de beheerders van de rijkscollectie veel veranderen. De beleids- en financieringscycli waar zij aan onderworpen zijn, waarin advisering door de Raad voor Cultuur en toetsing van de resultaatafspraken een belangrijke rol spelen, zullen juist voor collectiebeheer aan belang inboeten. Nieuwe factoren, zoals de door de staatssecretaris en de Vereniging van Rijksge subsidieerde Musea gewenste visitaties, zullen hun intrede doen. Het behoud van het nationale erfgoed mag door veranderingen als deze niet in het geding komen. Hoewel wij er trots op kunnen zijn dat veel voorwerpen van Nederlandse makelij in buitenlandse musea worden geëxposeerd, moeten we wel beseffen dat wij in verhouding tot de ons omringende landen weinig van ons patrimonium in openbare collecties kunnen tonen. Het Louvre in Parijs en de National Gallery in Londen bezitten elk meer zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst dan het Rijksmuseum in Amsterdam. Nederland heeft als natie met een open handelsgeest in het verleden veel van zijn erfgoed verloren.

Behoud van ons erfgoed moet een niet aflatende zorg van de overheid zijn. Ter verbetering van dit behoud pleit de Inspectie voor:

- het bevorderen dat de hele museale sector doordrongen raakt van de noodzaak van kwaliteitszorg
- de bouw van adequate depots voor de gehele rijkscollectie
- het bevorderen van het opleidingsniveau en de deskundigheid van hen die de collectie beheren
- het vaststellen van bindende regels voor selectie en afstoting van de rijkscollectie en het stimuleren van vergelijkbare regels voor selectie en afstoting van collecties die geen eigendom zijn van de Staat
- het ontwikkelen van kennis over collectiebeheer, bijvoorbeeld door het uitbouwen van het Instituut Collectie Nederland tot een volwaardig kenniscentrum op alle gebieden van collectiebeheer en –behoud
- het stimuleren van (wetenschappelijke) ontsluiting van de collecties
- het voor gesubsidieerde musea verplicht stellen van een collectieplan dat om de drie jaar geactualiseerd wordt en een daarop geënt systeem van kwaliteitszorg.

Bovenal pleit de Inspectie voor een positieve benadering van de Collectie Nederland. Deze Collectie is geen stoffige historische last, maar een vreugdevol bezit en inspiratiebron voor kennis en nieuwe ideeën.

²⁶ *Nous n'irons plus au musée*, Bruno-Nassim Abouddrar, Alto Aubier, Parijs, 2000 p. 249.

Geraadpleegde literatuur

- A guide to European museum statistics.* (2004). Hagedorn-Saupe, M. & Ermert, A. (Hrsg). Sonderheft 3. Berlin: Institut für Museumskunde.
- Abouddrar, Bruno-Nassim. (2000). *Nous n'irons plus au musée.* Paris: Alto Aubier.
- Anderson, Gail (Ed.). (2004). *Reinventing the museum: Historical and contemporary perspectives on the paradigm shift.* Lanham: AltaMira Press.
- Beheer en behoud in de Delta, evaluatie Deltaplan.* (2000). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Beheer Rijkscollectie 1994-1999.* (2000). Inspectie Cultuurbezit. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Bewaren om teweeg te brengen, museale strategie.* (2005). Laan, M. van der. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur, Wetenschap.
- Chittenden, D., Farmelo, G. & Lewenstein, B.V. (2004). *Creating connections: Museums and the public understanding of current research.* Lanham: AltaMira Press.
- Collections for the future.* (2005). Report of a Museums Association Inquiry. London: Museums Association.
- Cultuur als confrontatie.* (2000). Ploeg, R. van den. Uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2001-2004. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Cultureel erfgoed en wetenschapsbeoefening.* (1999). Den Haag: Raad voor Cultuur en Adviesraad voor het Wetenschaps- en technologiebeleid.
- De toekomst van het collectief geheugen.* (2005). Den Haag: Vereniging van rijksgesubsidieerde musea.
- Deltaplan, cultuurbehoud in Nederland.* (z.j.). Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Evaluatie effecten verzelfstandiging rijksmusea.* (1999). Bertollo, N. et al. Amersfoort: Twynstra Gudde.
- Factfinding rijksgesubsidieerde musea.* (2002). Den Haag: Price Waterhouse Coopers, Global Risk Management Solutions.

Het risicobeheer in twintig verzelfstandigde rijksmusea. Een inventarisatie. (2000). Den Haag: Inspectie Cultuurbezit.

Hoogveld, C. (Hoofdred.), Bergvelt, E. & Burkom, F. van (Eindred.) met tekstbijdragen van Bergvelt, E. et al. (1989). *Glas in lood in Nederland 1817-1968*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Jörg, C.J.A. (1983). *Oosters porcelein, Delfts aardewerk: wisselwerkingen*. Groningen: Kemper.

Kiezen voor kwaliteit. (1990). d'Ancona, H. Beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed. Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Lending to Europe. Recommendations on collection mobility for European museums. (2005). Leeuw, R. de. Strasbourg: Council of the European Union.

Meer dan de som. (2003) Laan, M. van der. Beleidsbrief cultuur 2004-2007. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Muller, E. (1999). *Museale verwervingen 1940-1948*. Amsterdam: Nederlandse Museumvereniging.

Museale collecties van het rijk. Algemene Rekenkamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 27 470, nrs. 1-2. Den Haag: Sdu.

Nespoli, T. & Odding, A. (2004)61. Het museum als vrijplaats: twijfel, spel en debat in het gedroomde museum. *Boekman* 16, pp. 27-33.

Om het academisch erfgoed. (1996). Rijksdienst Beeldende Kunst Adviesgroep. Rapport opgesteld in opdracht van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Den Haag: RBK Adviesgroep.

Pantser of ruggegraat. (1995). Nuis, A. Uitgangspunten voor het cultuurbeleid 1997-2000. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Peek, M. & Cremers, T. (2003). *Handleiding voor het maken van een calamiteitenplan voor collectiebeherende instellingen*. Amsterdam: ICN.

Pennock, H. (2004). Calamiteiten en preventie. Het risicobeheer in de musea. Themanummer 20 jaar Jong Holland, 20 jaar kunst en kunstgeschiedenis. *Jong Holland. Kunst na 1850*, 20(2004)4, pp. 54-56.

Pennock, H. (2004). De strijd tegen het verval. Het Deltaplan voor Cultuurbehoud. Themanummer 20 jaar Jong Holland, 20 jaar kunst en kunstgeschiedenis. *Jong Holland. Kunst na 1850*, 20(2004)4, pp. 51-53.

Rijk en divers. (1997). Inspectie Cultuurbezit. Verslag van een onderzoek naar de rijkscollecties van de verschillende ministeries. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Staal, G. (Eindred.) en Wolters, H. (1987). *Holland in vorm: vormgeving in Nederland 1945-1987*. 's-Gravenhage: Stichting Holland in Vorm.

Stedelijk Van Abbemuseum. (1999). *Een collectie is ook maar een mens. Edy de Wilde, Jean Leering, Rudi Fuchs, Jan Debbaut over verzamelen*. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Verzelfstandiging rijksmusea c.a. Achtergronden en documenten. (1994). Bloemberg, W. (samenst.). Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Wegener Sleeswijk, R.S., Vries, D.P. de & Ott, A. (2005). *De museumcollecties: Een lust en een must!* Leeuwarden: Ottema-Kingma Stichting.

Bijlage 1 collectieplannen

Overzicht laatste collectieplannen van in periode 1994-1995 verzelfstandigde rijksmusea		
Museum	Laatste complete ¹ Collectieplan	Collectiefunctie beschreven in subsidieaanvraag 2005-2008?
Geld- en Bankmuseum	Geen/verwacht 2006	
Van Gogh Museum	Geen/verwacht 2006	
Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis	Geen	Ja
Kröller-Müller Museum	2005	
Museum Boerhaave	Geen	Ja
Museum Catharijneconvent	Geen	Ja
Museum de Gevangenpoort	2004	
Museum Huis Doorn	2005	Ja
Museum Meermanno	2001-2004 (in 2001 moderne boeken in aparte notitie)	Ja
Museum Mesdag	Geen apart plan; opgenomen in plan Van Gogh Museum	
Museum Slot Loevestein	2003	
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis	1998	Ja
Nederlands Openluchtmuseum	1997-2000	Ja
Nederlands Scheepvaartmuseum	2002	Ja
Paleis Het Loo Nationaal Museum	Geen	Ja
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie	Geen	Ja
Rijksmuseum Amsterdam	Collectie(beheer)plan 1996-2000	Ja
Rijksmuseum Muiderslot	Nota collectiebeleid 2002-2005	Ja
Rijksmuseum van Oudheden	2002-2004 (voorlopige versie)	Nee
Rijksmuseum Twenthe	2003	
Rijksmuseum voor Volkenkunde	Sectorplan Collectieplan 2004	Ja
Rijksmuseum Het Zuiderzeemuseum	Geen/verwacht 2006	Ja

¹ Compleet in de zin van de *Handreiking voor het schrijven van een collectieplan* van het Instituut Collectie Nederland.

Opmerking bij bijlagen 2 en 3

De hierna volgende twee tabellen zijn de neerslag van een eerste poging om cijfers over collectiebeheer te achterhalen en in kaart te brengen. De cijfers zijn gebaseerd op informatie die de musea, voorzover dit mogelijk was, op verzoek van de Inspectie hebben verstrekt en – in enkele gevallen – op informatie, ontleend aan jaarverslagen van de musea.

De Inspectie stelt nadrukkelijk dat op basis van de weergegeven cijfers – zeker waar deze het personeel en de financiën betreffen – onderlinge vergelijkingen niet mogelijk zijn, doordat de musea op verschillende manieren invulling geven aan het begrip 'collectiebeheer'.

Bijlage 2 Gegevens rijksmusea ten tijde van verzelfstandiging

Museum	Omvang collectie	Conservatoren	Totaal personeel collectiebeheer	Uitgaven beheer excl. pers. kosten
Van Gogh Museum		1 fte	9 fte	€ 161.000 (incl. subsidie in het kader van Deltaplan)
Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis				
Koninklijk Penningkabinet	200.000	4 fte	0,84 fte	
Kröller-Müller Museum	17.500	3 fte	5,8 fte	€ 72.600
Museum Boerhaave	47.000	4 personen	6,6 fte	€ 39.000
Museum Catharijneconvent	53.000	3,2 fte	4,41 fte	€ 133.933
Museum de Gevangenpoort	353			
Museum Huis Doorn	34.000	1,5 fte	2,4 fte	€ 2.500
Museum Meermanno	500.000		2,5 fte	€ 27.422
Museum Mesdag				
Museum Slot Loevestein	700		0,2 fte	€ 967
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis	8.870.000	7,26 fte	30,16 fte	f 644.991
Nederlands Openluchtmuseum	183.000		6 fte	f 90.524
Nederlands Scheepvaartmuseum	300.000			
Paleis Het Loo Nationaal Museum	100.000	6 fte		
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie				
Rijksmuseum Amsterdam	950.000	20 personen	75 fte	€ 100.000
Rijksmuseum Muiderslot	1.687			
Rijksmuseum van Oudheden	80.000	7 personen	4 fte	€ 60.000
Rijksmuseum Twenthe	3.235		4,8 fte	€ 54.800
Rijksmuseum voor Volkenkunde	187.649 + onbekend aantal foto's		32,6 fte	f 253.000
Rijksmuseum Het Zuiderzeemuseum	15.000		4,6 fte	f 117.000

Bijlage 3 Meest actuele gegevens verzelfstandigde rijksmusea

Museum	Omvang collectie	Conservatoren	Totaal personeel collectiebeheer	Uitgaven beheer excl. pers. kosten	Achterstand registratie
Geld- en Bankmuseum	400.000		2,5 fte	€ 176.000	
Van Gogh Museum	16.158 incl. Museum Mesdag	3 fte	12 fte	€ 138.550 incl. Museum Mesdag	
Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis	950	3,5 fte	8 fte		Geen (info mei 2003)
Kröller-Müller Museum	19.461	2 fte	10 fte	€ 96.317	Geen
Museum Boerhaave	48.224	5,4 fte	5,8 fte	€ 280.000	Geen
Museum Catharijneconvent	65.000	3,67 fte	39 fte	€ 117.896	
Museum de Gevangenpoort	399	1 persoon	1 fte		Geen
Museum Huis Doorn	34.000	1,5 fte	2,4 fte	€ 35.500	
Museum Meermanno	500.000	0,53 fte	2,45 fte	€ 363.568	Ja, onbekend hoe groot
Museum Mesdag	zie Van Gogh Museum	1 fte		zie Van Gogh Museum	
Museum Slot Loevestein	1.003	0,4 fte	0,6 fte	€ 6.308	747 objecten geregistreerd in Adlib
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis	9.799.000	6,32 fte	28,21 fte	€ 264.000	Ja
Nederlands Openluchtmuseum	136.000	2,2 fte	11,9 fte	€ 87.393	Door Inspectie geschat op 25%
Nederlands Scheepvaartmuseum	150.000	5 personen	11 personen		Ja
Paleis Het Loo Nationaal Museum	200.000	7,9 fte		€ 1.791.740	50 %
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie					
Rijksmuseum Amsterdam	850.000	25 personen	75 fte	€ 2.657.000	270.000 voorwerpen (info 2003)
Rijksmuseum Muiderslot	1.415	2 fte			Geen
Rijksmuseum van Oudheden	80.000	4,5 fte	4,75 fte	€ 70.000	
Rijksmuseum Twenthe	7.617	1,6 fte	4,1 fte	€ 107.000	Geen
Rijksmuseum voor Volkenkunde	213.348		15,1 fte	€ 858.000	Geen
Rijksmuseum Het Zuiderzeemuseum	70.462		9,05 fte	€ 131.000	

Tekst:

Erfgoedinspectie / Collecties

Eindredactie:

atelier hester tammes, Amsterdam

Drukwerk:

Speedprint, Zoetermeer

© tekst:

Erfgoedinspectie / Collecties

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Postbus 16478

2500 BL Den Haag

070 - 412 40 12

www.erfgoedinspectie.nl

© afbeeldingen:

p. 13: Rijksmuseum Het Zuiderzeemuseum, Enkhuizen.

p. 20 en 47: Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.

p. 32 en 34: Museum Boerhaave, Leiden.

p. 35 en 40: Museum Huis Doorn, Doorn.

p. 48: Kröller-Müller Museum, Otterlo.

Met dank aan:

W. 't Hooft, mr. K. Schoemakers, drs. J. Tegelaers, mr.dr. E. Tijhuis

Juli 2006

